

FRØÐI



August 1997

NR 1

KR. 48,00

*1000 ár síðan kristindómurinn varð
boðaður í Føroyum*

Vestmenn og vestmenningar

Vitan er neyðug – eisini í Føroyum

Ovurviðkvæmi og elvdar sjúkur

Berbarar loysnir frá Telebúðunum

Xenia Plus við telefonsvarara

Í stovuni, í kjallaranum, á ovastalofti, tráðleysa telefonin røkkur alt húskið, til vanligan telefontakst. Telefonsvararin tekur yvir, tá tað ikki liggur fyri hjá tær.



Telebúðin í Havn Handilskjarnin Niels Finsengota 8 100 Tórshavn	Telebúðin í Klaksvík Telefonstoðin Biskupsstoðsgota 700 Klaksvík	Telebúðin á Tvøroyri Telefonstoðin 800 Tvøroyri	Telebúðin í Miðvági Telefonstoðin 370 Miðvágur	Telefonstoðin á Sandi 210 Sandur	Telefonstoðin í Norðstreymi 410 Kollafjørður	Telebúðin í Soldarfirði Telefonstoðin 660 Soldarfjørður
TLF. 17010	TLF. 57488	TLF. 71000	TLF. 32000	TLF. 61000	TLF. 24000	TLF. 41000

Stephanssens, hús

FØROYA SPARIKASSI



© Føroya Fróðskaparfelag og
høvundarnir
Juli 1997

Frøði er alment visindablað,
sum kemur út tvær ferðir
árliga. Haldaragjaldið er
kr. 84,- árliga.

Mentunargrunnur Føroya
Løgtings stuðlar útgávuni
fíggjarliga.

Upplag: 1500

ISSN 1395-0045

Ritstjórn
Lis Mortensen (ábyrgd)
Petur Zachariassen
Ingibjörg Berg
Erhard Jacobsen

Grafisk framleiðsla og prent:
Gramar og Jelling Bogtrykkeri

Perma: Málningur eftir
Jógvan Waagstein
(ogn: KFUK)
Foto:
Fornminnissavnið/Per á Hædd

Ritumboðsráð
Bogi Hansen
Arne Thorsteinsson
Martin Næs
Lena Nolsø
Anna Maria Fosaa
Hilmar Høgenni
Finnur Johansen

Loyvt er at nýta tilfar úr
blaðnum um víst verður til
kelduna.

Avgreiðsla
Fróðskaparsetur Føroya
Setursskrivstovan
Tlf. 15302, Fax 18929
Føroya Náttúrugripasavn
Tlf. 12306, Fax 18438
e-postur: natgrip@ngs.fo

Ritstuðlar
Fiskirannsóknarstovan
Fróðskaparsetur Føroya
Føroya Fornminnissavn
Føroya Landsbókasavn
Føroya Landsskjalasavn
Føroya Náttúrugripasavn
Heilsufrøðilig Starvsstova



1000 ár síðan kristindómurinn varð boðaður í Føroyum 4

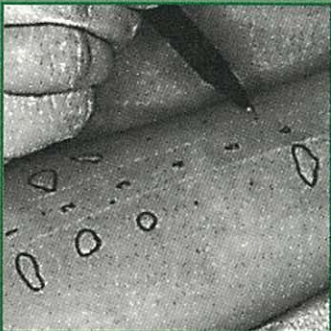
Nær varð kristindómurinn boðaður í Føroyum? Hesin spurningur er reistur nú 1000 árið fyri kristnan Føroya stendur fyri durum. Andras Mortensen søgufrøðingur greiðir frá tí, søguvísindini hava at byggja á, tá greiða skal fáast á nevnda spurningi.



Vestmenn og vestmenningar 8

Millum tey fólk, sum á sinni settust niður í óbygda oyggjalandinum Føroyum, vóru eisini vestmenn. Hetta kann beinleiðis verða lisið burtur úr navninum á teirri bygd, har tey settu seg niður, í Vestmannahavn.

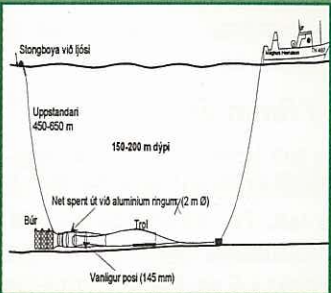
Arne Thorsteinsson



Ovurviðkvæmi og elvdar sjúkur 16

Títtleikin av ovurviðkvæmi er í øking í Føroyum eins og í stórum pørtum av øllum vesturheiminum. Hví gerast nøkur av okkum ovurviðkvom, og hvat kunnu vit gera fyri at fyrbyggja sjúkuni.

Jón á Steig



Stovnsrøkt og meskavídd 22

Doyr fiskurin, sum verður sílaður gjøgnum ein trolposa? Ein fortreyt fyri at nýta meskavídd sum stovnsrøktaramboð er, at fiskurin, sum verður sílaður út gjøgnum meskarnar, ikki doyr. Hvat vísa kanningarar.

Flóvin Eidesgaard eftir frásøgn frá Jan Arge Jacobsen

Tjaldrið 20
Orðið Tjaldur er merkisvert. Frá gamlari tíð hevur ymiss trúgv loðað upp við tjaldrinum.

Hvonnin 29
og matuppskriftir

Bøkur og rit 26
Í hesum teigi verða nýggjar bøkur og nýggj rit umrødd.

Framsýningin á Fornminnissavninum 7

Vitan er neyðug 12
Tjak um føroyska granskning. Vitan er neyðug fyri at tryggja framhaldandi livilíkindi. Hvussu kann granskningarumhvørvið í Føroyum styrkjast?

Slóðin eftir Tjernobyl 30
Hvussu er støðan meira enn 10 ár aftaná?

1000 ár síðan kristindómu.

Í hesum árum verða 1000 ár síðan Sigmundur Brestisson kristnaði føroyingar. Neyv tíðarfesting av hendingunum byggir á søguvísindaliga viðgerð av m.a. Føroyingasøgu og Íslendingabók.

Andras Mortensen

Nær varð kristindómurin boðaður í Føroyum. Hesin spurningur hevur verið havdur á lofti í seinastuni, tí einaferð í komandi árum verða 1000 ár liðin síðani tað hendi, og tað ætla vit at hátíðarhalda. Við støði í frøðiligum kanningum hava kirkjumboðingarnir í Føroyum skotið upp, at hátíðarhaldið verður í 2000, men onkur hevur talað at og hildið uppá, at sambært søguligu heimildunum er 1999 tað rætta árið. Nær hátíðarhaldið verður hildið, er ein spurningur fyri seg, sum avvarandi myndugleikar hava at greiða; nakað uppskot um tað verður ikki givið her, tí ivaleyst eru fleiri viðurskipti at taka støðu til. Her fer ístaðin í stuttum at verða greitt frá tí, ið søguvísundin hevur at byggja á, tá ið omanfyri nevndi spurningur verður settur.

Føroyingasøga sigur frá hendingini

Tað, ið søgufrøðingar hava at byggja á, tá ið teir skulu tíðarfestast hendingina, tá ið Sigmundur Brestisson boðaði kristindómin í Føroyum, er Føroyingasøga – fornsøgan, ið varð skrivað í Íslandi uml. 1200, helst uppskrivað eftir føroyskari søgn, men sum ikki er varðveitt í sínum upprunaliga líki. Føroyingasøga, sum vit kenna hana í dag, er ein endurgerð, ið er gjørd við støði í tí, ið íslenskir søgufrøðingar í 13. og 14. øld hava endurgivið úr handriti, ið seinni er vorðið burtur. Meginparturin av tí, ið stendur í endurgjørdu søguni, verður hildin at stava úr upprunaligu søguni, men okkurt tykist at vera lagt afturat av teimum yngri fornsøgufrøðingunum, ið nýttu ta upprunaligu søguna sum keldu.

Føst árstøl vórðu ikki nýtt

Tá ið tað snýr seg um tíðarfesting av tí, ið sagt verður frá um í varðveittu søguni, stendur søgufrøðingurin fyri vandamálinum, at hann, ið festi upprunaligu søguna á blað, ikki nevndi

føst árstøl fyri, nær hendingar fóru fram, eins og vit nú á døgum eru von at gera, men nýtti ein annan hátt at greiða frá tíðarfestingini í søgugongdini. Hann sigur frá, nær ein hending fór fram í mun til eina aðra hending. Hesin framferðarháttur var vanligur hjá teimum, ið skrivaðu fornsøgurnar. Ístaðin fyri at uppgæva árstal fyri, nær ein hending fór fram, lótu teir eina serliga hending vera fastapunkt fyri tíðarfestingini í frásøgnini, og síðani tíðarfestu teir hendingarnar í mun til hvørja aðra í mun til fastapunktið.

Kristnanin í Føroyum byrjar

Í frásøgnini í Føroyinga søgu um, tá ið kristindómurin varð boðaður í Føroyum, er fastapunktið, ið hævundurin nýtir í tíðarfestingum sínum, tað árið, tá ið Ólavur Tryggvason hevði verið kongur í Noregi í tvey ár. Tikið verður soleiðis til: *Nú er at siga frá, at Ólavur kongur hevði verið tvey ár í Noregi og hevði kristnað um veturin allan Trondheim; tá sendi Ólavur sendimenn vestur til Føroyar, at boða Sigmundi á sín fund og læt leggja við, at Sigmundur skuldi fáa góðar sændir og verða hægsti maður í Føroyum, um hann vildi vera hansara maður.* Fyri at seta fast árstal á, nær hetta hendi, er sostatt neyðugt hjá okkum at vita, nær Ólavur Tryggvason gjørdist kongur.

Ólavur kongur í fimm ár

Fast árstal fyri, nær tað hendi, verður ikki uppgivið í íslensku fornsøgunum, men til ber at rokna seg fram til tað. Frá Snorra Sturlasyni, sum skrivaði í 1220-árunum, vita vit, at Ólavur Tryggvason var kongur í 5 ár. Harumframt fáa vit í tí elstu av íslensku fornsøgunum, Íslendingabók, sum Ari Þorgilsson hin fróði, ið doyði í 1148, skrivaði, at vita, nær Ólavur Tryggvason doyði – ikki við tíðarfesting í mun til onkra aðra hending, men við uppgávu av einum føstum árstali. Ari sigur, at tað árið, ið Ólavur Tryggvason fall í slagnum við Svoldir, var ár 1000 eftir føðing Kristis. Tað skuldi tí ver-

in varð boðaður í Føroyum

ið so líka til at tíðarfest árið, ið Ólavur Tryggvason gjørdist kongur, til 995, og hetta hava søgufrøðingar í mong harrans ár nýtt sum støði bæði til tíðarfesting av deyða hansara og av øðrum hendingum um somu tíð, sum í forn-søgunum eru tíðarfestar lutfallsliga í mun til deyða hansara, og summir søgufrøðingar gera tað enn.

Ólavur doyði í september 999

Nú er tað soleiðis, at neyvar kanningar av søguni, ið Ari Þorgilsson skrivaði, nevnliga Íslendingabók, við stórari vissu hava víst, at Ari roknaði við, at árið byrjaði 1. september, og tað merkir, at fyra teir fyrstu mánaðirnir í árinum 1000, sum hann uppgevvur, eftir okkara tíðarrokning, har 1. januar er nýggjársdagur, í veruleikanum vóru í árinum 999. Av tí at vit frá øðrum keldum, ið stava úr sama umhvørvi sum tí, ið Ari virkaði í, fáa at vita, at Ólavur Tryggvason fall við Svoldir tann 9. ella 10. september, also stutt eftir nýggjár eftir tíðarrokning Ara, koma vit tiskil fram til, at eftir okkara tíðarrokning fall Ólavur Tryggvason í árinum 999'. Hann hevði tá verið kongur í 5 ár og var sostatt vorðin kongur í 994. Hetta árið má tí verða støðið, tá ið føst árstøl skulu setast á hendingarnar, sagt verður frá í Føroyinga søgu í sambandi við kristniðanina í Føroyum.

Ólavur sendir boð eftir Sigmundi

Tvey ár eftir 994 sendi Ólavur kongur also sambært Føroyinga søgu boð eftir Sigmundi at koma til Noregs, t.v.s. í 996. Føroyinga søga sigur eisini frá, nær á árinum hetta hendi, nevnliga beint eftir tann veturin, ið Ólavur kongur hevði kristnað allan Tróndheim, also um várið ella á sumri 996.

Nú er at spyrja, hvat Føroyinga søga sigur um, nær Sigmundur Brestisson kom til Noregs á kongsins fund, og síðani, nær hann fór heim aftur til Føroya, tí hesum er neyðugt at hava

skil á fyrri at umrokna tíðarrøðina í frásøgnini til føst árstøl.

Søgan sigur soleiðis frá tí fyrri hendingini: *Ólavur kongur fór norðan úr Tróndheimi, tá ið leið út á summarið, og tá ið hann kom á Summøre og var gestur hjá einum ríkem bónda, komuuttan úr Føroyum Sigmundur og frændi hansara Tóri eftir boðum frá kongi.* Tað var also seint á sumri teir hittust, og tá ið vit frammanundan finga at vita, at boðini vestur til Føroya gingu á vári ella tíðliga á sumri í 996, kunnu vit eisini rokna við, at hetta helst hendi seint sama summer. Í øllum førum tykjast teir báðir at hava hittst áðrenn tað fór at vára í 997, tí tá fór Ólavur kongur sambært søgu Snorra Sturlusonar um Ólav Tryggvason úr vetrarlegu síni í Niðarósa, sum er fáar dagsferðir norðanfyri Summøre, norður eftir við skipum sínum og kom ikki aftur haðani fyrr enn tað leið út á heystið.

Sigmundur fer til Føroya á vári 997

Tann seinna hendingin, nær Sigmundur Brestisson fór aftur til Føroya við kristniðanum kongs, stendur í mun til hesa. Í Føroyinga søgu verður soleiðis greitt frá: *Tá ið tað tók at vára, kom kongur ein dagin á tal við Sigmund og segði, at hann vildi senda hann vestur til Føroyar, at kristna tað fólkið, sum har búði. Sigmundur bar seg undan hesum, men játtaði tó umsíðir at gera konginum til vildar. Kongur setti hann tá til høvuðsmann yvir øllum oyggjunum og fekk honum prestar við sær, at doyða fólkið og læra tey ta kristnu trúarlæruna. Sigmundur sigldi beinan vegin, hann var ferðabúgvinn, og ferðin gekk væl.* Umroknað til árstøl fór hetta sostatt fram á vári 997.

Bøndur á tingi vraka kongsboðini

Komin til Føroya stevndi hann bøndrunum á ting, har hann segði frá, at kongur hevði lagt Føroyar undir hansara ræði, og at hann hevði álagt honum at gera allar føroyingar kristnar.



Soleiðis ímyndaði listamálarin J. Waagstein sær, at Sigmundur Brestisson byrjaði krostniboðan sína í Føroyum.

Tí fyrra varð væl tikið undir við, men verri gekk við tí seinna. Tróndur í Gøtu, tann snildi og listinlærði politikarin, sum hevur so løgnan leiklut í søguni, ið vit nú kenna, tók orðið og svaraði, at hetta vandamál kravdi gjølligari viðgerð, og hann skeyt upp, at bøndurnir talaðu sínámillum um tað. Síðani gingu tingbøndur burturfrá, talaðu sínámillum og samdust um at siga kortanei til hetta boð. Sambært tíðarrøðini í Føroyinga søgu hendi sostatt onki trúðarskifti hetta summarið, ið Sigmundur var afturkomin úr Noregi, also summarið 997.

Sigmundur kristnar Føroyar

Um veturin sat Sigmundur heima í Skúvoy og var illa heitin um, at bøndurnir høvdu kúgað hann. Men *eina ferðina um várið í harðasta streymi, tá ið monnum tókti óført til sjógv og millum oyggjarnar, tá fór Sigmundur heiman úr Skúvoy við tretivu monnum á tveimum bátum, segði, at teir skuldu vága tað verk, annaðhvørt at koma fram kongsins ørindi ella bera kjølin á baki.* Fyrst søkti hann at Tróndi í Gøtu, breyt seg inn á hann á nátt, gav honum tvinnar kostir í at velja, annaðhvørt at taka við kristnari trúgv ella at verða dripin, og Tróndur valdi ta fyrra. Síðani fór Sigmundur um allar Føroyar, og lætti ikki av, fyrr enn alt fólkið var kristnað. Um tíðarrøðin í Føroyinga søgu verður umroknað til árstøl, hendi hetta also summarið 998.

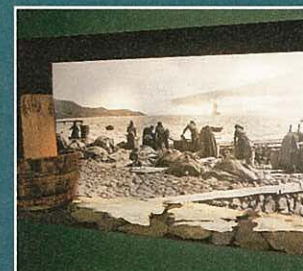
Í 1998 eru 1000 ár liðin

Sambært tí, ið søguvísundin hevur at byggja á, eru tað sostatt í 1998 liðin 1000 ár síðani, at tað

eydnaðist Sigmundi Brestissyni at boða kristindómin í Føroyum. Frá søguvísundaligum sjónarhorni eigur tí hátíðarhaldið, sum talað hevur verið um í seinastuni, at verða hildið tað árið. Men er tað nú søguvísundin, ið skal hava seinasta orðið at siga í hesum aktuella spurninginum? Hevur tað so stóran týðning, um hátíðarhaldið júst verður hildið tað árið, ið 1000 ár eru liðin, ella eitt ella tvey ár seinni, soleiðis sum skotið er upp? Søgufrøðingar flestir halda tað ikki, teir granska ikki tíðarrødir fyri at hátíðarhalda tær, men fyri at skilja søguna og atburðin hjá fólki í skiftandi tíðum. Og hugsa vit okkum um, plaga eisini onnur at gera tað sama. Um tann rundi føðingardagurin fellur á ein týsdag, er tað ikki óvanligt at bíða til leygarkvöld at halda veitsluna, tí í grundini fara vit ikki í veistlu fyri at heiðra árunum, ið liðin eru, men tí, ið merkisdagin eigur – tað, ið hann stendur fyri og hevur at týða fyri felags samleika okkara. Kristindómurin er ein tann týðningarmesti parturin av felags samleikakenslu okkara, hann og týðningurin, ið hann hevur havt, er tað, sum vit í roynd og veru ætla at hátíðarhalda. Tann tilvitanin er ikki neyvt avmarkað av árum, men hevur nógv víðari ræsur.

1. Ólafía Einarsdóttir, Studier i kronologisk metode i tidlig islandsk historieskrivning, København 1964. Pp. 107-126. Smbr. eisini pp. 165-183 (176-177)

Andras Mortensen er søgufrøðingur og leiðari á fólkalívsteildini á Fornminnisavninum



Frá Framsýningarnar á Fornminnissavninum



Tær nýggju framsýningarnar hjá Fornminnissavninum, í Brekkutúni 6, hava verið nógv vitjaðar av føroyingum og ferðafólkum, síðan tær vórðu latnar upp í juni 1996.

boð og búnyttir, listhandverk, lutir úr horni, jarðarvinna, Dímunarseyður, føroyski báturin, slupptíð og skipa- og siglingarsøga.

Úr klædnasøguni ber til at síggja tann gamla møðsama klíggjarvein, og nøkur av teim amboðum, sum hava verið nýtt til tøting. Teir gomlu føroysku búarnir frá gerandisdegnum bera síni boð um eitt harðbalið arbeiðslív.

Frá tíðini tá jarðarvinnan hevði stóran týðning, verður greitt frá um korn, hoygging, torvskurð og seyðahald. Teir triggir seyðirnir úr Litlu Dímun, sum vera vístir fram, eru av tí gamla føroyska seyðaslagnum, sum var tikið av og doyði út í 1844.

Tann kongligi einahandilin frá 1709 til 1856 skipaði alt føroyskt handilssamstarv við úrheimin. Størsti útflutningurin í hesi tíðini vóru hosupør.

Tá tann kongligi einahandilin varð avtikin í 1856 og handilin gjørdist friur, broyttist livigrundarlagið í Føroyum. Líðandi tók havfiskiskapur seg upp, og umleið 1890 kom av álvara ferð á. Umborð á sluppunum arbeiðdu menninir við snøri og vaðbeini, og á landi virkaðu konufólkini fiskin til klippfisk.

Framsýningarnar hjá Fornminnissavninum lýsa tær gomlu Føroyar, og nýggjasta teldutøknin hevur nú gjørt tað gjørligt at vitja gomlu Føroyar um internetið á heimasíðuni:

<http://www.sleipnir.fo/fms>.



Klædnabúnað, amboð, bátar og mangir forvitnisligir lutir eru sett saman til eina upplýsandi og greiða framsýning, sum lýsa á ymsan hátt, hvussu Føroyar vóru í gomlum dögum. Framsýningin er skipað eftir evnum og tíðarskeiðum: víkingatíð, kirkjusøga, flaggsøga, handil og skansin, tøting, klæðir, am-

Vestmenn og vestmenningar

Millum tey fólk, sum á sinni settust niður í óbygda oyggjalandinum Føroyum, vóru eisini vestmenn. Hetta kann beinleiðis verða lisið burtur úr navninum á teirri bygð, har tey settu seg niður, í Vestmannahavn.

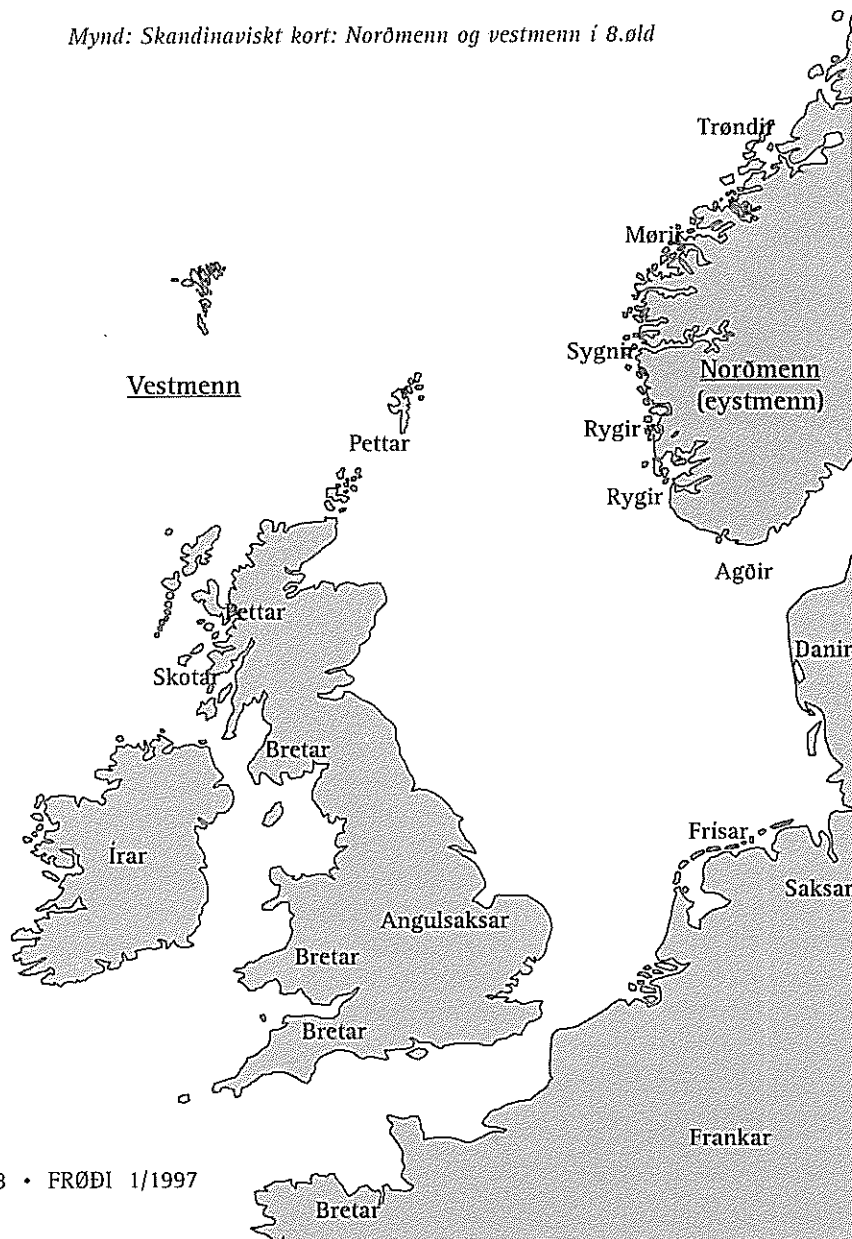
Arne Thorsteinsson

Sjáldan ber til at siga neyvt, hvørjir búreis-ingarnir vóru. Í Føroyum hava vit bert 2-3 onnur dømi. Men hvørjir vóru vestmenn? Ymisk svar eru til henda spurning, og fari eg her m.a. at bjóða mitt svar fram.

Vikingaöld

Vikingaöld nevna vit tað tíðarskeiðið frá endanum av 8. öld til miðskeiðis í 11.öld, tá fólk úr Norðurlondum vitjaðu flest øll lond í Europa og

Mynd: Skandinaviskt kort: Norðmenn og vestmenn í 8.öld



næstu veraldarpartarnar við á rannsóknar-, handils-, ráns-, hernaðar- og niðursetuferðum. Á hesum ferðum komu norðbúgar í samband við hópin av ymsum fólkasløgum frá finnum í norðri til blámennt í suðri og frá árábum í eystri til indiánar í vestri. Eyðvitað setti hetta samband sini merki á útferðarfólkið – ikki minst har norðbúgar settu seg niður millum fremmand fólkasløg. Hóast niðursetufólk velja nýtt land at seta seg niður í út frá meting um, at landið hóskar teirra búsetingar-, vinnu- og øðrum mentanarkrøvum, og hóast tey – ómedvitandi – royna at liva, sum tey plagdu í heimlandinum, grettir ikki, at ávirkanin frá grannum sæst aftur í m.a. fremmandaðurum, sum tikin verða inn í mál teirra.

Vesturlond

Útferðirnar úr Noregi gingu mest vesturyvir til Vesturlond, sum var felagsheiti norðmanna fyri øll lond í vestri. Flestu ferðirnar úr Noregi gingu til Bretlands og Írlands, og har hittu norðmenn ymisk fólkasløg, sum teir undir einum nevndu vestmenn.

Innfødd í Vesturlondum

Í norðara parti av Skotlandi, hálendinum og oyggjunum fyri norðan og vestan, búðu pettar. Hvat mál teir talaðu, um teir hoyrdu til keltisku fólkasløgini ella ikki, er ikki greitt. Í ein útsynning úr Petlandi, í teimum sunnaru Suðuroyggjunum og á meginlandinum har innanfyri, búðu skotar, sum einar 3 øldir frammanundan vóru komnir hagar úr Írlandi. Skotar talaðu keltisk mál, sum sjálvandi var nær skilt við tað málið, sum írar – skotar – talaðu í Írlandi – Skottia.

Í støðum fram við vesturstrond Onglands, Skotlands og í Wales búðu bretar, sum eisini talaðu keltiskt mál. Í Onglandi annars búðu Angulsaksar, eitt felagsheiti fyri teir anglar, saksar og jútar, sum einar 4 øldir frammanundan vóru komnir úr Norðurtýsklandi og Suðurtýsklandi og høvdu tikið landið frá bretum.

Allir vestmenn vóru kristnir, tá norðmenn um endan av 8. öld komu at ferðast teirra millum.

Víkingar í Vesturlondum

Høvuðsfarleið norðmanna í vestri lá um oyggjarnar og suður í Írlandshav, og hvar teir komu, fóru teir skjótt at seta seg niður millum innføddu fólkasløgini. Í Hetlandi og Orknoyggjum búsettust norðmenn í so stórum tali, at bæði samfeløgini skjótt gjørdust norrøn burturav. Sama tykist vera hent í teimum norðaru Suðuroyggjum, men í sunnaru oyggjunum, á støðum fram við skotsku, ensku, walisisku og írsku strondini og á oynni Man mitt í Írlandshavi, er keltiska mentanin ikki vorðin køvd av teirri norrønu. Ymsu fólkasløgini búðu her lið um lið. Dagligt samskifti hevur verið teirra millum, og hvør lærði av øðrum. Írlandshav og økið har norðanfyri gjørdist tískil alla víkingaöldina og longur ein miðdepið fyri keltiskt-norrønt samskifti, hagani keltiska ávirkanin á norrønt mál og siðir spjaddist.

Norðmenn nevndu seg sjálvar eystmenn, tá teir vóru í Vesturlondum. Teir fyrstu niðursetumenninir um ár 800 vóru eystmenn, men tað vóru eftirkomarar teirra ikki – teir gjørdust sjálvir vestmenn. Meir enn fjórðingur nýtist ikki vera runnin av 9. öld, fyrr enn roknast kann við, at fyrstu norrønu vestmenn vóru komnir til mans, og miðskeiðis í øldini kann longu annað ættarlið av norrønum vestmonnum vera tilkomið.

At teir vestmenn, sum búsettust í Føroyum, hava borið við sær keltisk orð og keltiskar siðir, er eyðsæð. men tað keltiska áriníð á føroyska mentan, sum so ofta hevur verið víst á, nýtist ikki vera komið við niðursetumønnum eina, men kann stava frá vanligum samskifti millum fólk í hesum ferðahugaða tíðarskeiði.

Norðbúgvjar kring Írlandshav hava havt sínámillum samband, og á hvørjum ári komu og fóru hópin av skipum norðuryvir til Suðuroyggjar, Orknoyggjar og eystur til Noregs ella til Hetlands og longur norður í Atlantshav. Við samferðsluni spjaddist keltiska áriníð alla víkingaöldina ikki einans norður í Atlantshav, men eisini eystur til Noregs. T.d. hevur orðið dunna, sum er lænt úr keltiskum, ikki einans verið brúkt í Føroyum. Í Stavanger finna vit dunna, sum eyknevni um ár 1300. Tveir menn, helst feðgar, vórðu har nevndir ávíkavist Einar dunna og Eirikur dunnuungi, og orðið er eisini



at finna í vesturnorskum bygdamálum.

Vestmanna kirkja umleið 1896

Eystmenn í Føroyum

“Torkil Ønundarson, eystmaður av Rogalandi, bygdi henda stað fyrst”. Tá hesi orð vórðu rist á rúnarsteinin í Sandavági, hava føroyingar ikki roknað seg sjálvar millum eystmenn. Teir eru allir vorðnir vestmenn. Men Torkil, sum fyrstur settist niður har, var eystmaður, og tað hava flest allir niðursetumenn í Føroyum eisini verið. Torkil var rygur. Aðrir eystmenn, sum komu til Føroya, vóru hørðar, sum settust í Ørðavík, og sygnir, sum settust á Signabø. Teir mongu niðursetumenninar, sum annars settu búgv í Føroyum, kenna vit ikki, men okkurt er, sum bendir á, at flestu teirra hava verið rygir, eins og Torkil.

Vestmenn í Vestmannahavn

Eins og hørðar og sygnir hava eisini vestmenn verið nóg sjáldsamir í Føroyum til navngávu av bygdum teirra.

Mangan verður ført fram, at vestmenn vóru írar. Hetta er bert partvíst rætt. Írar vórðu roknaðir millum vestmenn, men allir vestmenn vóru ikki írar. Bygdarnavnið í Vestmannahavn er tí ikki prógv fyri, at júst írar skulu hava sett seg niður har. Í Vestmanna er heldur einki annað, sum bendir á, at írar ella onnur keltisk fólk nakrantíð hava búð har. Millum staðanøvnini í Vestmanna er mær kunnugt ikki eitt keltiskt navn. Høvdu niðursetumenn í Vestmanna allir verið keltar, høvdu vit tó væntað at sæð tað aftur í staðanøvnunum, bæði í orðatilfari og navnabygnaði. Men navnatilfarið í Vestmanna er eins norrønt og í Føroyum annars. Sannlíkast er tí, at eisini Vestmanna varð bygd av norrønum fólk.



Býlingarnir í Vestmanna

Men vestmenn vóru teir, hesir norrønu menn, sum settust niður í Vestmannahavn. Rímiligast er tí at halda, at bygdin er vorðin bygd nakað væl inn í 9.öld í fyrsta lagið av synum, abbasynum ella øðrum eftirkomarum eftir norskar niðursetumenn í Vesturlondum.

Í 9.öld vóru flest allir norðbúgvjar enn heidnir. Teir, sum búðu í Vesturlondum høvdu tó samband við kristin fólk, kendu kristna læru og kristnar siðir, og summir høvdu tikið við kristnari trúgv. Allir høvdu teir sæð kristnar prestar og munkar, sum teir nevndu papar. Úr norskarí søguskriving vita vit, at nakað inn í miðöld livdi enn minnið um papar og pettar, sum norðmenn høvdu sæð, fyrst teir komu í Vesturlond. Men sagnirnar hava fingið ein ævintýrkendan dóm. Kanska er tað ikki av tilvild, at einastu staðanøvn í Føroyum, sett saman við orðinum papi, júst eru at finna í Vestmanna. Langt til fjals, í Paparókum og á Papurshálsi, høvdu vanlig menniskju ikki kunnað búð, men í hugaheimi vestmanna búðu har papar, sum nú saman við øðrum yvirnatúrligum verum livdu teirra dulda lív í haganum.

Kirkjustaðurin í Vestmannahavn

Ógjørligt er at siga, um teir vestmenn, sum settust niður her, vóru kristnir, tá teir komu. Vóru teir tað ikki áður, vórðu teir eins og aðrir føroyingar kristnaðir um ár 1000, og ikki seinri enn tá hava teir bygt sær kirkju niðri á bakkanum innan fyri Hórará.

Vanligt er í Føroyum, at kirkjan stendur í

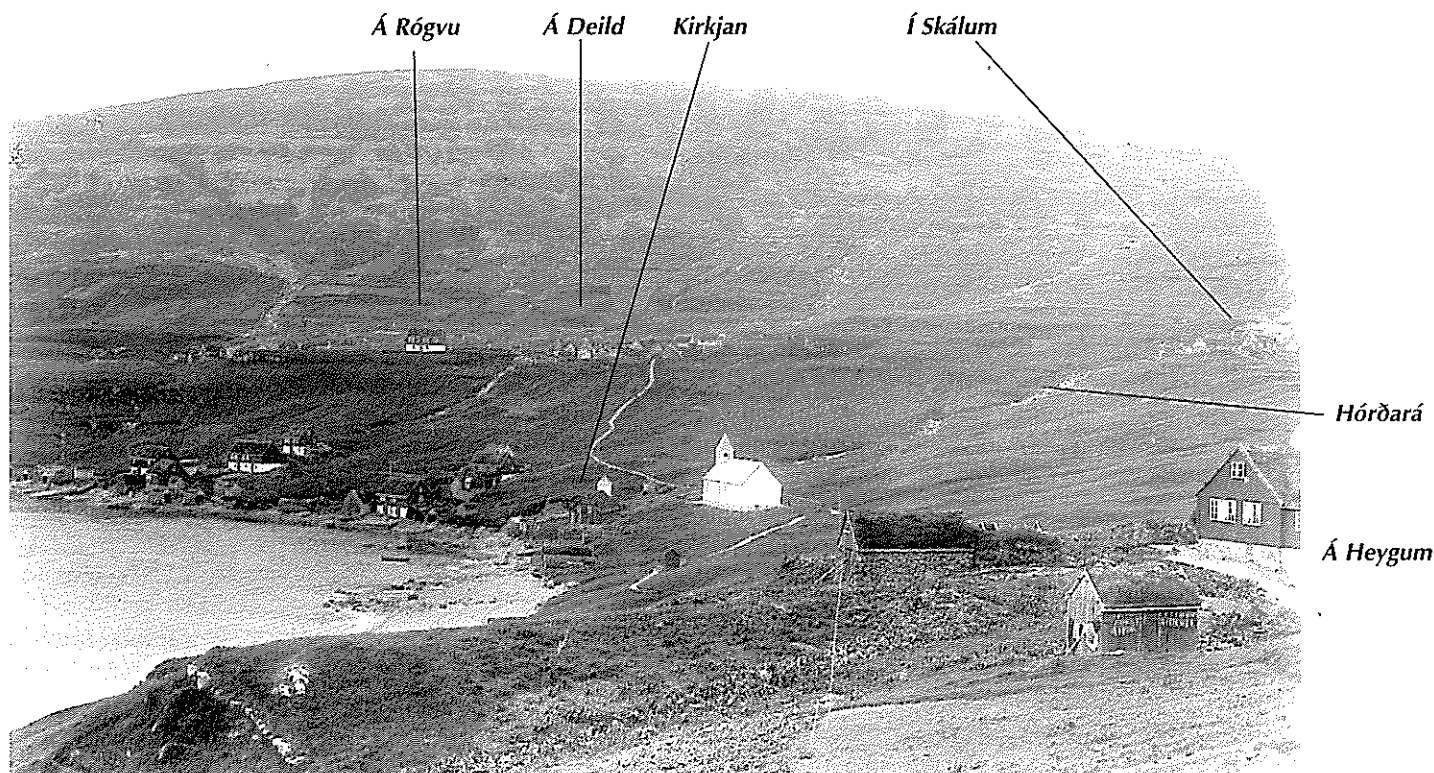
einum fyrndarbýlingi. Hetta er tí, at kirkjan av fystan tíð hefur verið bygd á einum garði, og helst týdningarmesta garðinum í bygdini. Í Vestmanna stendur kirkjan í einingi, og hefur staðið í einingi, alt tað vit vita. Orsök er tó til at halda, at soleiðis hefur ikki altíð verið.

Svabo sigur frá, at eystan fyri kirkjuna skulu vera leivdir av bygningum. Hetta skuldi vera leivdir av krambúð, og sagt varð honum, at Vestmanna hevði verið rætti handilsstaðurin áðrenn Tórshavn. Staðið eystan fyri kirkjuna eitur niðri á Búð, og kann ein mistulking av hesum staðarnavni vera orsök til, at menn hava hildið, at krambúð hefur verið har. Annars er frásøgn um, at har er funnin øska og eldstaður. Hvussu er og ikki, so hava vit sostatt frásagnir um, at toftir hava verið eystan fyri kirkjuna, og hesar toftir kunnu eins væl hava verið leivdir av avtoftaðum garði sum av nøkrum øðrum. Í dag er lendið bygt. Einki sæst omaná, men hvat goymir seg undir svørðinum og undir húsum og túnnum á staðnum, kann eingin í dag vita. Kanska leivdirnar av fyrsta og týdningarmesta garði, sum vestmenn bygdu í Vestmanna.

Tí at garður hefur verið við kirkjustaðin millum Hórará og Gjógvará má haldast at vera heilt vist, tá vit samanbera viðurskiftini í Vestmanna við viðurskiftini í Føroyum annars og í norrøna økinum sum heild. Hetta hefur verið mætasti garður í bygdini í fyrstu kristnu tíðini, tá menn fóru undir at byggja kirkju. Nú er so heppið, at ikki einans ber til at koma til hesa niðurstøðu. Vit kunnu eisini við toluligari vissu siga navnið á hesum mæta garði, hóast hann er avtoftaður og farin í gloymiskuna, langt áðrenn elsta yvirliðið yvir bústaðirnar, sum varðveitt er, varð skrivað.

Millum jarðanøvnini í Føroyum er vanligt at finna slík, sum vísa til tann býling, jørðin liggur ella hefur liggið til. Dømi úr Vestmanna eru Rógvubøur, Deildarbøur, Gardabøur og Toftabøur, har fyrri liður í jarðanøvnunum er býlinganavnið í hvørsfalli. Enn eitt jarðarnavn av hesum slag er at finna í Vestmanna: Sjóvarbøur, bøurin omanfri og kring kirkjuna. Neyvan kann nakar ivi vera um, at hetta jarðarnavn eisini hefur eitt bústaðarnavn sum fyrra lið, býlinga- ella garðsnavnið við Sjógv, ið hefur verið navnið á týdningarmesta garðinum í bygdini, tá kirkjan varð bygd.

Garðsnavnið við Sjógv kann tykjast lítillátið, og tó eru teir garðar í Føroyum, sum bera hetta navn, flest allir mætir garðar. 21-markagarðurin við Sjógv á Strondum er kirkjustaður, og somuleiðis garðurin við Sjógv í Kollafirði, sum hefur verið 12 merkur til støddar í minsta lagið. Samansett við -tún, ið kann hugsast at vera yngri iskoyti, finna vit navnið á kirkjustaðnum



í Sjóvartúni í Oyndarfirði. Bert í Sjóvartúni á Skála og í Sjóvartoftum á Nesi í Suðuroy finna vit henda navnaliðin í bústøðum, sum ikki eru kirkjustaðir.

Neyvan var Sjóvargarður einasti niðursetugarðurur í Vestmannahavn í landsnámstíð. Til tess meti eg bygdina vera ov stóra. Fleiri vestmenn hava helst sett seg niður og hava bygt einar 2-3 garðar har. Uttan neyvari kanning av bústøðum og jarðarbyti í bygdini saman við heildarmeting av búsetingar- og jarðaviðurskiftum í Føroyum, ber illa til at peika á aðrar ávísar garðar enn Sjóvargarð. Tó fær tann, ið hyggur at einum jarðarkorti yvir Vestmanna varðhugan av, at jarðirnar kring býlingin í Gørðum skilja seg út frá heildini, og at hesin býlingur saktans kann vera ein av fyrstu niðursetugørðunum í bygdini.

Sjóvargarður varð tíðliga avtoftaður, og jarðir hansara býttar millum aðrar garðar, ið sum frá leið hava verið bygdir. Kirkjan varð tó standandi, har hon einaferð varð bygd á Sjóvargarði, men nú stóð hon í einsemi niðri á bakkanum, felagsogn hjá allari bygdini.

Vestmenningar

Við avtofting av Sjóvargarði og bygging av nýbýlingum, fekk bygdin í miðöld tað skap, sum hon varðveitti heilt inn í 19.öld: Allir fyrndarbýlingarnir, á Heygum, í Toftum, í Gørðum, í Skálum, á Deild og á Rógvu liggja ovarlaga í bønnum, teir flestu fluttir út frá upprunagørðunum og bygdir uttan fyri táverandi bøggarðar,

men við yngri innleggum uttanfyri. Hetta er støðan, sum vit finna hana um ár 1600, tá vit á fyrsta sinni fáa skrivaðar keldur til búsetingarsøguna. Men um hetta mundi hevði bygdarfólkið langt síðan gloymt, at tey vóru vestmenn ikki einans av navni men eisini av uppruna. Íbúgvavnandið var farið at kámost og broytast, og hongur hetta saman við, at sjálvt bygðavnandið var farið av lagið.

Í tveimum miðaldarføroyskum keldum frá tíðarskeiðnum 1350-1400 er bygdarnandið fyrstu ferð at finna á skrift: í Vestmannahøfn. Í donskum navnbúna verður bygdin altíð nevnd Vestmannahavn. Danskur navnbúni er neyvan eldri enn trúbótarmundið, men hann hevur alstóran dokumentariskan týdning, tí hann goymir mangan í sær gamlar føroyskar navnaformar, sum annars ikki eru varðveittir. Í hesum føri kunnu vit út frá danska navnbúnanum siga, at um trúbótarmundið hava føroyingar enn nevnt bygdina í Vestmannahavn. Men stutt eftir, í 1567, finna vit á fyrsta sinni stytta bygdarnandið í Vestmanna á skrift. Síðan tá hevur bygdin verið nevnd í Vestmanna. Har búgva ikki longur vestmenn, men vestmenningar.

Les:

“Kirkjan í Vestmanna”, 1995
Greinin hevur áður verið prentað í
“Kirkjan í Vestmanna” 1995

Arne Thorsteinsson er fornfrøðingur og stjóri á Fornminnissavninum.

Býlingar í Vestmanna umleið 1897

Vitan er neyðug -

Í álitinum um bygnaðarbroytingar í almennu føroysku fyrisingini, verður víst á tørvin at menna vísindaliga granskingarumhvørvið í Føroyum. Fyri at styrkja um granskingareindirnar, verður skotið upp at leggja ávísar almennar stovnar saman. Men hví er tað so umráðandi við gransking í Føroyum? Kann føroyska samfelagið



Ásmund Gudjónsson er livfrøðingur og leiðari av fiskivinnudeildini á Heilsufrøðiligu Starvsstovu. Hann hevur í

sinum starvi lutikið í altjóða vísindaligum verkætlanum, sum hava verið figgjaðar av føroyskum myndugleikum, norðurlandaráðnum og vest-norden.

Ásmund hevur verið formaður í Magistarafelagnum og tikið virknan lut í kjakinum um gransking í Føroyum.

Lis Mortensen
Anna Maria Fosaa

“Í Vesturheiminum verður gransking mett sum ein avgerandi kappingar táttur,” leggur Finn Norman Christensen fyri. “Tað ber til at kappast um lön og náttúruilfeingið, og tað ber til at kappast um vitan. Sagan hevur ferð eftir ferð víst, at eitt samfelag, sum ikki ger ilógur í at skapa vitan, við vissu fer at dragna afturút.”

“Eg havi lagt tilmerkis”, leggur hann afturat, “at granskingarumhvørvið í Føroyum í enn størri mun enn í Danmark er merkt av sera smáum eindum, sum ikki megna at fáa nóg mikið burturúr verandi granskingarorku.

Hví ikki leggja saman teir almennu stovnar-nar, sum takast við gransking? Ein ella fleiri slíkir granskingardeplar, sum áttu at ligið hjá Fróðskaparsetrinum, hava betur móguleika at skapa tað neyðuga virkseimið og altjóða tilknýtið, sum eitt virki granskingarumhvørvi hevur tørv á.”

Hjalti tekur undir við tankanum um umskip-an av almennu granskingarstovnunum. Samlaði bygnaðurin er vorðin tilvildarlígur, eftirsum at stovnarir eru komnir so við og við hesi seinastu 50 árinum.

“Nú er tíðin komin at seta politisk krøv til, hvat henda granskingarorka skal nýtast til, og hvussu vit fáa sum mest burturúr henni”, staðfestir hann.

“Lat okkum taka fiskivinnuna sum dømi: Við 200 sjómíla fiskimarkinum eru vit innilæst og mugu fáa sum mest burturúr avmarkaða tilfeinginum her. Vit mugu klára okkum við tað, sum vit fiska her. Tað er alt avgerandi, at vit útbyggja granskingina her á staðnum og skapa okkum ta vitan, sum er neyðug fyri at tryggja livlíkindi okkara her á oyggjunum. Talan skal vera um bæði samfelagsviðkomandi gransking

og grundgransking”.

Finn Norman tekur undir við, at tað er neyðugt at gera ilógur í gransking á ein slíkan hátt, at ein ávís javnvág verður millum grundgransking og samfelagsgransking. Ofta er tað so, at tað sum vit í dag meta sum grundgransking við tíðini gerst samfelagsviðkomandi gransking. “Eg gangi ofta framvið minnisvarðan hjá Niels Finsen og verið mintur á, hvat samfelagsviðkomandi gransking og grundgransking merkja. Tann dagin, tá granskingaravrikið liggur frammi og kanska enntá loysir stórar samfelagsstrupuleikar, mótir granskarin stóra virðing fyri arbeiði sínum. Tá vilja vit tosa um samfelagsviðkomandi gransking. Men vit mugu ikki gloyma, at ofta liggja 20 – 30 árs grundgransking aftanfyrri, har tað í nógv ár var ringt at fáa eygu á úrslit og avrik og trupult at fáa figging.”

Hvat er galið við føroyska granskingarumhvørvinum?

“Vit eru alt ov nógv, sum stýra alt ov fáum” slær Hjalti fast. “Eindirnar eru ov smáar. Hvør eind má hava sitt eigna bókhald, egnu journal-skipan, egnu starvsfólkaskipan o.s.fr. Hetta víðførir, at alt ov nógv mugu takast við umsiting. Tað er sera trupult at skipa arbeiðið skilgott, tá eindirnar eru so smáar.”

Ásmund visir á, at gransking mótir ov litlari vælvild: “Starvsfelagar, stovnsleiðarar og politikkarar vísa granskingini ov litla virðing. Tað tykist, sum umsiting hevur størri virðing í dagligdegnum millum fólk og politikkarar enn granskingarvirkseimi.”

Ásmund metir, at tað er neyðugt at taka støði í einstaklinginum sum granskara og seta krøv til granskingina. “Hvat skal til fyri, at einstaklingurin, sum skal granska, verðuliga fær arbeiðið gjørt?” spyr hann. Hann heldur fram



Hjalti í Jákupstovu er útbúgvin havlivfrøðingur frá universitetinum í Bergen. Hann starvaðist í 7 ár

sum granskari á havgranskingarstovninum í Bergen. Í 1977 byrjaði hann at arbeiða á Fiskirannsóknarstovuni, har hann hevur verið stjóri síðan 1988.

Fiskirannsóknarstovan er ein av størstu granskingarstovnunum í Føroyum.

Hjalti er formaður í Fróðskaparfelagnum.

eisini í Føroyum

Ikki klára seg uttan? Hvørjum skulu vit granska í? Kunnu vit yvirhøvur gera okkum galdandi innan vísindaliga gransking í altjóða høpi?

Hesar spurningar og nógvar aðrar hava Anna Maria Fosaa og Lis Mortensen tjakast um við Finn Norman Christensen, Hjalta í Jákupstovu og Ásmund Gūðjónsson.

við at vísa á fleiri móguleikar fyri at seta krøv til granskingarstørv og leggja størri dent á at gera arbeiði og granskingaravrik meira sjónlig: "Ein granskari í einum føstum granskarastarv-ið skal metast um arbeiðið sitt. Tað er neyðugt at hava javna tilgongd av nýggjum granskarum. Granskarar skulu hava móguleika at fylgja við í fakøkinum við víðari útbúgving og luttøku á m.a. ráðstevnum og knýta samstarvsbond úteftir við dugnaligar granskarar uttanlanda."

"Vit mugu broyta okkara hugburð um gransking", sigur Ásmund og fylist á, at stovnsleiðarar ikki gera meira fyri gera granskingararbeiði á stovninum sjónligt fyri politikkarum og almenningi. "Gransking er ikki ein hugnaligur luksuskoddi, men eitt krevjandi starv, sum skal geva avkast. Hetta krevur, at politikkarar seta málsetningar, og stovnsleiðarar seta krøv til starvsfólk og fylgja teimum upp. Granskingin skal gerast sjónlig, og her liggur ein stór ábyrgd hjá stovnsleiðarum."

"Javnvágin millum arbeiðstíð, sum verður nýtt til umsiting og gransking, skal kanska skipast. Tað er ov lætt at nýta alla sína tíð til umsiting", leggur Ásmund afturat..

Hvat skal granskast um í Føroyum?

Finn Norman metir, at tað eru serstakliga tvey granskingarøkir, sum áttu at vakt áhuga í Føroyum: "Tjóðararvurin, sum er knýttur at máli, søgu og fornminnum, er eitt granskingarøki, har Føroyar eiga at byggja alla gransking upp frá grundini við serfrøðingum á øllum økjum. Her hava tit føroyingar eina serliga ábyrgd at reka gransking."

Hann heldur fram: "Hitt granskingarøki er at skapa vitanina, sum skal tryggja livilíkindum í Føroyum. Føroyar skulu kappast við onnur lond um t.d. fiskivinnu, og tí er altavgerandi at serútbúgva føroyingar innan økið."

Hesum tekur Hjalti fult undir við: "Havlivfrøðiliga granskingin á Fiskirannsóknarstovuni er alt avgerandi fyri at tryggja livilíkindini í Føroyum, – vit skulu liva av fiski, og vit eru tvungin at gagnnýta tað avmarkaða tilfeingið skilagott".

Hjalti leggur afturat, at innan nøkur øki eru serligir granskingar móguleikar í Føroyum, sum vit eiga at leggja okkum eftir: "Nøkur granskingarevni geva heilt serligar móguleikar í Føroyum í einum altjóða høpi. Tey eru kanska ikki nakað eyðkenni fyri føroyska mentan, ei heldur avgerandi fyri vinnulíkindi okkara her. Men av ymsum orsøkum ber serliga væl til at granska júst tey evni her í Føroyum. Dømi tilíki evni, sum hefur stóran altjóða ans, er WOCE-projektið, har Bogi Hansen frá Fiskirannsóknarstovuni luttekur: havbotnstreymar hava stóran týðning fyri veðurlagsbroytingar um allan heim, og hesir streymir ferðast júst framvið Føroyar. Tá er upplagt, at Føroyar luttaka í tilíkiari gransking."

"Tað er javnvágin av dugnaligum granskarum, viðkomandi evnum og móguleikum, sum skapa førleika", sigur Hjalti.. "Vit skulu granska í teimum evnum, sum vit duga væl, og sum eru viðkomandi her. Vit mugu heldur ikki vera bangin fyri at gera iløgur í dugnalig fólk, hóast granskingaravrik ikki fara at siggjast fyrrenn nógv ár seinni."

Hvussu kann føroyska granskingarumhvørvið styrkjast?

Finn Norman: "Eg meti, at tað ber til at frígeva orku á granskingarstovnunum, við at gera eindirnar størri. Um umsitingin kundi verið rikin biligari, kundu fleiri granskingarstørv verið upprættað innan somu figgjarkarmar."

Ein stórus trupuleiki hefur altíð verið, at í teim smáu eindunum hava fólk ov ymsar og



Finn Norman Christensen er danskur búskaparfrøðingur.

Hann hefur starvast innan donsku uttanríkstænastuna. Seinnu árinum hefur hann verið við til at uppbyggja donsku granskingamálastovuna (forskningsministeriet).

Hann tók ímóti avbjóðingini at koma til Føroyar summarið 1995 og gerast ovasti skrivstovustjóri í Tinganesi. Høvuðsuppgávan var at gera eitt uppskot til vittefandi umskipan av føroyska almannaverkinum.

Í hesum uppskoti verður nomið við móguleikan at leggja granskingarstovnar saman fyri á tann hátt at gera eindirnar størri og betri arbeiðsførar.

spjaddar uppgávur, sigur Finn Norman. "Tað skal bera til at keypa fólk leys av dagliga starvinum í eina tíð til granskingarvirksemi.", er eitt av uppskotunum hjá Finn Norman. "Nógv gransking verður framd av kærleika til evni, granskarin kann ikki lata vera. Hann/hon hevur kanska ikki tíð til tað í arbeiðstíðini, og nýtir frítíðina istaðin. Hetta fáa vit neyvan gjørt so nógv við. Men tað sum ber til at gera er at skapa móguleikar fyri at keypa granskarar leysar frá dagliga starvinum í eina tíð. Soleiðis at t.d. 5. hvørt ár kann "frítíðargranskarin" søkja um at fáa eitt árs granskingarstyrk t.d. knýtt at Fróðskaparsetrinum ella øðrum lærustovni." Hann minnr á, at hetta minkar sjálvsagt ikki um tørvin fyri einum tali av fulltíðar granskingarstørvum, men kundi givið nógvum fólki betri hug at granska.

"Soleiðis sum universitetsskipanin er bygd upp í dag, so er ein kandidatur ikki útbúgvín at gerast granskari", sigur Hjalti og visir á tørvin á PhD-útbúnum granskarum: "Universitetsútbúgvungarnar eru nógv strammaðar, og tað merkir, at tá tú kemur av universitetinum sum kandidatur, so væntar sjálv granskararútbúgvingin. Ein máti at seta hægri krøv til granskarar er í nógv størri mun enn fyrr at leggja dent á, at granskarar mugu taka PhD-prógv fyri at fáa fæst starv."

Ásmund: "Hvat við at skipa fyri eini granskingarráðstevnu í Norðurlandahúsinum. Her skuldi verið tjak um, hvat vit vænta okkum av iløgum í gransking. Politikkarar, stovnsleiðarar, granskarar og onnur skuldu haft tað orðaskiftið, sum er neyðugt fyri at svara spurningunum, um hvør gransking er neyðug, hvat vilja vit og hvat er móguligt."

"Um vit skulu vera við í altjóða granskingarumhvørvinum", leggur Ásmund afturat, "so mugu vit í nógv størri mun blanda okkum og fylgja við í, hvørji granskingar-programmir eru í gongd í Norðanlandum og innan t.d. ES. Tað krevur, at vit hava betur innlit í, hvat fer fram í t.d. Brussell og rinda limagjald til granskingarprogram, har tað er neyðugt hjá okkum at luttaka."

"Framtíðin er vitan. Um vit skulu liva upp til tey krøv, sum vera sett í dag, so krevst vitan", sigur Finn Norman og eisini hann leggur fram uppskot: "Eitt fet fram á leiðini vildi verið at sett fólk at gera eitt uppskot til, hvussu bygnaðurin av granskingarstovnunum kann umskipast. Eitt slíkt uppskot eigur at miðja ímóti betri

samstarvs mekanismum, virkisfrælsi undir ábyrgd, umframt eina raðfesting av bæði grundgransking og samfelagsviðkomandi gransking. Bygnaðurin eigur at samla granskingarorkuna, og loyva granskarum at sjónliggera arbeiði sitt gjøgnum ítøkiligt arbeiði."

Hjalti tekur undir við einum uppskoti um fyrireiking av umfevnandi bygnaðarbroytingum av granskingarstovnunum: "Fyri nógv er hetta eitt trupult og eynt evni, men tað er avgerandi neyðugt at vit tosa opið og framum alt sleppa undan einum skotgrøv-kriggi. Lat okkum slá fast, at vit mugu hava vitan fyri at klára okkum."

Finn Norman endar orðaskifti hesuferð: "Ein nælandi áhugi og fatan er fyri, hvussu umráðandi vitan er, og tí eisini gransking við dyggum førleika. Hetta er ein lítil planta, sum má sleppa at vaksa og sum krevur umsorgan. Tað er altavgerandi at vit fáa í lag eitt skilagott orðaskifti, og taka ta tíð sum skal til fyri at skapa bygnaðarbroytingarnar innan granskingarumhvørvi."

Les meira:

- Finn Norman Christensen, 1996: "Uppskot um nýskipan. Bygnaðarbroytingar í landsfyrisingini"
- Finn Norman Christensen, 1996: "Uppskot um nýskipan. Samarbejde og udvikling. Oplæg til personalepolitik for Landsstyreadministrasjonen."
- Ólavur Høgnesen, 1996: "Gransking í Føroyum. Royndir. Støða. Framtíð. Átta samrøður". Magistarafelagið, 1996.
- Erlend Joensen, 1996: Yvirlit yvir gransking í Føroyum. Rapport. Fróðskaparsetrið, 1996
- Poul G. Hansen, ÚSUN, 1996: Referat frá fundi um at gera eitt altjóða kontór á fróðskaparsetrinum.

Boringin í Lopra 1996

Vísindaliga boringin í Lopra í 1996 varð framd av 19 oljufeløgum, sum ynsktu upplýsingar um hvørji grótsløg eru undir føroyska basaltinum

Lis Mortensen

Tann 13. juli 1996 varð farið undir at dýpa boriholið í Lopra, sum í 1981 varð borað niður til 2178 m. Tað vóru 19 altjóða oljufeløg, sum høvdu tikið seg saman um verkætlanina í Lopra. Verkleiðari (operatorur) fyri boringina var danska oljufelagið Dopas. Í november steðgaði arbeiðið, og boriholið varð tá ialt 3560 metrar djúpt. Boringin kostaði teim luttakandi feløgnum umleið 45 milliúnir krónur.

Boringin í Lopra var ein vísindalig boring, har endamálið var at fáa til vega stórri vitan um jarðfrøðiliga tilgongdina í føroysku undirgrundini. Endamálið var sostatt ikki at ávísja olju ella natúrgass, men heldur at fáa eina stórri vitan um, hvat finst undir føroyska basaltinum.

Jarðalisfrøðiligar kanningar benda á, at tilfar við meginlandauppruna er undir tí føroyska basaltinum. Hetta hevur vakt ans millum vísindaligar stovnar og oljufeløg, sum spyrja seg sjálvi, hvat man vera undir basaltinum. Fara vit her at finna jarðløg, sum kunnu innihalda olju ella gass?

Smáar leivdir av natúrgassi hava seyrað inn í boriholið í Lopra frá 1981, og kanningar av gassinum vístu, at talan var ikki um gass frá kolinum í Suðuroy. Hetta kann vera ábending um djúpari jarðløg, sum kunnu innihalda olju ella gass.

Tá rakt varð við stórar oljukeldur á bretskum øki tætt við føroyska markið, vaks áhugin millum oljufeløg fyri at fáa staðfest, hvat liggur undir basaltinum í Føroyum. Í oktober 1995 bjóðaðu føroysku myndugleikarnir oljufeløgum at figgja og skipa fyri dýping av boriholinum í Lopra, og við Dopas sum verkleiðara fór arbeiðið í gongd í juli 1996.

Boringin í Lopra varð rakt av nógvum tekniskum trupulleikum. Valt var at bora víðari í boriholinum frá 1981. Hetta hol var trongt, og vandin fyri at typpa holið var tí stóur. Basalt er trupult at bora í, tí tað er so hart, og sjálv boringin gekk tí ikki so skjótt sum upprunaliga ætlað. Tá ein tíð var farin setti boristrongurin seg fastan í holið og avgjørt varð at halda fram við síðuna av fast skoraða boristronginum. Í november mánaði varð umsíður avgjørt, at boringin skuldi steðga á einum dýpi næstan 1400 metrar undir botninum av gamla boriholinum.

Boriholið í Lopra er tað higartil djúpasti í føroysku undirgrundini, og úrslitini av boringini, sum í hesi løtu verða tulkaði av teim luttakandi oljufeløgnum, kunnu fáa avgerandi týdning fyri framhaldandi oljuleiting á føroyskum øki.

Les meira: Deep Drilling, 1981

Lis Mortensen er natúргеografur og starvast á Jarðfrøðisavningum.



Luttakandi oljufeløg í boriverkætlanini

Amerada Hess bólkunin: Amerada Hess Ltd
Dansk Olie og Naturgas A/S (DONG)
LASMO (ULX) Ltd
Norsk Hydro a/s

Atlantic Margin Group: Enterprise Oil Exploration Ltd
Mobil North Sea Ltd
Statoil Efterforskning og Produktion A/S

Amco Denmark Exploration Company
ARCO British Ltd
BHP Petroleum (Exploration and Production Ltd)
British Gas Exploration and Production Ltd
BP Exploration Operating Company Ltd
Chevron Europe Ltd
Deminex UK Oil and Gas Ltd
Esso Exploration and Production UK Ltd
Fina Research S A
Phillips Petroleum Company United Kingdom Ltd
Saga Petroleum International A/S
Shell Exploration B-V

Ovurviðkvæmi og sjúkur elvdar av ovurviðkvæmi

Fjórdið hvør føroyingur hevur onkuntíð í lívinum havt onkra ovurviðkvæmissjúku og umleið tjúgundi hvør føroyingur fær staðfest ovurviðkvæmi.

Sjúkur, elvdar av ovurviðkvæmi er mest vanlig á orsök til sjúkradagar

Jón á Steig

Hesi fólk eru merkt av sjúkum sum t.d. astma, hoyfebur, notusótt og barnaeksem. Hjá teim flestu hava sjúkrueykennini verið lættari, so tey ikki tarna lívinum beinleiðis, men tó kennast sum ein ampi í dagligdegnum. Hjá øðrum er sjúkan verri, tey mugu skifta arbeiði ella gerast kanska enntá avlamin. Deyðsfall av ovurviðkvæmissjúkum sum t.d. astma eru í øking

Sjúkur elvdar av ovurviðkvæmi er mest vanlig á orsök til fráveru frá arbeiði ella skúla. Tey flestu smábørnini, sum verða innløgð á barnadeildina á Landssjúkrahúsinum, hava sjúkur í andalagnum, eitt nú astmatiskt bronkitis ella astma.

Ein fólkasjúka í idnaðarlondum

Tittleikin av ovurviðkvæmi er í øking í øllum idnaðarlondunum um allan heim og eisini í Føroyum gerast sjúkur elvdar av ovurviðkvæmi alsamt meir vanligar.

Hvat eru grundirnar til, at fólk gerast ovurviðkvom?

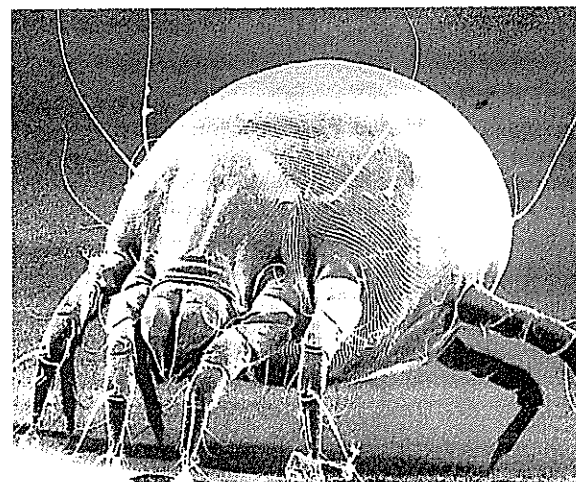
Vit vita, at ættarbregði er til hesar sjúkur. Eitt dálkað, vánaligt umhvørvið innandura ella uttandura er eisini við til at økja um vandan fyri ovurviðkvæmi.

Hvat er ovurviðkvæmi?

Mannakroppurin kemur dagliga í samband við fremmand evni: í luftini, í føðini, og ymist, sum nertur við húðina.

Summi av hesum evnunum eru eggjahvítáevni, nevnd andelvar, sum finnast í t.d. grassáði, dýrahárum og hússtóvi. Eyðkent fyri andelvar er, at teir hjá summum fólki seta í gongd eina ovurviðkvæmisreaktiún, har alt fleiri andevni (Immunglobulin E, stýtt IgE) evnast – hesi gerast ovurviðkvom. Hjá øðrum fólki um steðgar evnanin av andevnum og tey gerast ikki ovurviðkvom.

Mannakroppurin hevur ymiska verju móti fremmandum evnum: t.d. húð og slímhinna við bívárum. Slímenzymir eru dømi um eina bio-



kemiska verju.

Sum verju beinleiðis móti andelvum kann kroppurin byggja upp eina immunologiska verju, sum er samansett av hvítum blóðlikamum nevnd *lymfocytar* og andevni, rópt *immunoglobulinir*. Hvítu blóðlikamini kenna aftur tey fremmandu eggjahvítaevnini og byrja bardaga ímóti teimum. Immunglobulinini eru eggjahvítaevni, sum kroppurin hevur gjørt sum andevni móti andelvum.

Í fosturlívinum fer immunverjan ígjøgnum eitt týðningarmikið arbeiðið við at læra at kenna aftur og tola egið eggjahvítaevni, sum ikki er vandamikið fyri kroppin.

Tá kroppurin seinni mætir fremmandum eggjahvítaevnum, fara tey at kennast vandamikil, og elva til útbúning av hvítum blóðlikamum og andevni, sum skulu vera mótstøðufør móti hesum fremmandu eggjahvítaevnunum.

Órini

Um kroppurin hevur gjørt nógv nógv hvít blóðlikam og andevni móti andelvunum er hann vorðin órinin (immunur) fyri lívið móti hesum andelvum. Hesir andelvar kunnu t.d. vera bakteriar ella virus. Vit kenna hetta aftur frá ymiskum barnasjúkum, sum vit bert fáa eina ferð í lívinum

Intolerenca

Nógvir sjúklingar við astma, áhaldandi tiptari nøs og drúgvari notusjúku, hava ikki økta mongd av immunglobulinum í blóðinum. Sjúkueyðkennini eru ofta ikki so ógvísleg sum við ovurviðkvæmissjúkum, og hesi fólk mugu sigast at vera meira følin enn vanligt uttan at tey eru ovurviðkvom.

Týðningarmikið er at duga at skilja ímillum ovurviðkvæmi og intolerencu, tí sjúkraávising og viðgerð eru ymiskar. Flestu børn við hesum sjúkueyðkennum hava ovurviðkvæmi. Intolerenca er óvanlig at finna hjá børnum, meðan tað er vanligt hjá vaksnum fólki.

Sjúkur, elvdar av ovurviðkvæmi:

Astma - bróstmøði

vísir seg við, at trongdin kemur í herðindum. Tað ríkir fyri bringuni, serliga strævið er at anda út. Sjúklingurin situr uppi undir sær framyvirboygður við hondunum frammanfyri sær, sveittur, ófriðaligur og kann vera blá-dæmdur. Bróstið er úttambað. Herðindini vara frá 1/2 tíma upp í fleiri tímar. Summi hava herðindi fleiri ferðir um dagin, onnur hava mánaðar til ár upp ímillum.

Hvat er astma? Og hví koma herðindi?

Astmasjúklingar hava bruna í slímhinnuni. Astmabrunin í slímhinnuni er ikki orsakaður av bakterium ella virus. Brunin er kroniskur og so-statt eisini til staðar, tá sjúklingurin ikki hevur herðindi. Brunin er atvoldin til, at slímhinnan trútnar og ger nógv seigt slím. Undir astma herðindum taka vøddarnir í bronkiunum seg saman. Tann frammanundan trútnaða slímhinnan, vøddakramparnir og seigt slím treingja opið í luftvegnum, og tað gerst trupult at anda.

Yvir longri tíð skaðar brunin slímhinnuna, og fyri at fyrbyggja varandi skaða á lungafunktionina er neyðugt at børn við astma fáa effektiva viðgerð.

Tvey høvuðssløg eru:

- heilivágur, sum steðgar herðindunum við at fáa vøddarnar í bronkiunum at linka og geva seg út
- heilivágur, sum fyrbyggir bruna og slím í bronkiunum.

Ættarbregði er í flestu førum hjá sjúkum børnum og ungum og atvoldin til sjúkuna er oftast ovurviðkvæmi fyri hússtøvmottum, dýrahárum og grasi.

Nógv sjáldnari er ovurviðkvæmi fyri føðievnnum.

Hoyfebur

Tað rennur vatntunt úr nøsini. Tað er nógvur skriði og sjúklingurin njósar og nøsinn tippist. Eisini kemur skriði, roði og troti í og um eyguni. Eyguni tára illa.

Atvoldin er mangan sama ovurviðkvæmi, sum nevt undir astma: gras, dýrahár og hússtøvmotta. Um sjúkrueyðkennini bara eru í gróðrartíðini, er atvoldin her í Føroyum so at siga altíð grassað.

Viðgerðin er linnandi eygna- og nasaheilivágur.

Notusótt

Hetta er ein vanlig sjúka, sum 5. hvør av okkum onkuntið verður raktur av.

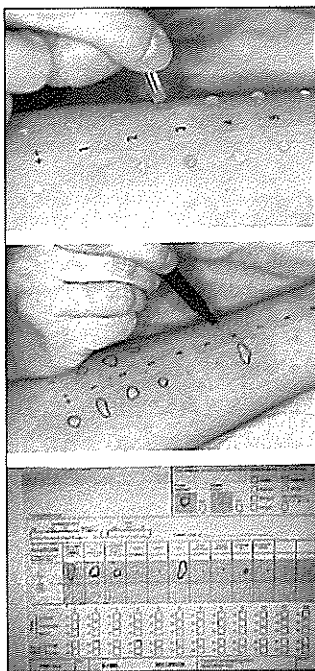
Sjúkueyðkennini taka seg upp minuttir til tímar, onkuntið dagar, eftir at sjúklingurin hevur etið tað evnið, hann ikki tolir.

Størri ella minni blæmur koma allastaðni á kroppinum. Blæmurnar eru bleikar við roða uttanum. Nógvur skriði er. Útbrotið hvørur eftir o.u. 1/2 tíma, men nýtt kann taka seg upp aðrastað. Einkin arr stendur eftir. Húðin kann vera so hovin, serliga um eyguni ella um varrnar, at sjúklingurin er ikki til at kenna. Vandin kann standast av, um trotið tekur seg upp í svølginum.

Atvoldin til notusótt, umframt hússtøvmott-

Týðningarmikið er at skilja ímillum intolerencu og ovurviðkvæmi.

Astmasjúklingar hava kroniskan bruna í slímhinnuni



Læknin kannar sjúklingin

Húðroynd

Dropar av andelvunum, sum haldast vera atvoldin til ovurviðkvæmi, verða settir á armin, og ein kløn nál verður stungin ígjøgnum dropan og húðina. Á henda hátt sleppur eitt sindur av andelvunum inn undir húðina.

Um sjúklingurin hevur andevni í kroppinum móti onkrum av prikaðu andelvunum, hendir ein reaktión á húðini. Histamin og annað verður frígjørt og húðin verður reyð og hovin, tá eini 15 minuttir eru farnir.

Læknin ger eisini annað slag av húðroyndum, har plástur við andelvum verða sett uppá ryggin. Plástrini verða tikin av 2.dagin og húðreaktiónin avlís 3.dagin. Hetta kann vísa, um sjúklingurin er ovurviðkvæmur við seinreaktión.

Blóðroynd

Um sjúklingurin hevur ovurviðkvæmi, er nøgðin av immunglobulin E (IgE) í blóðinum høg. Mongðin av immunglobulin sigur tó einki um, fyri hvørjum viðkomandi er ovurviðkvæmur. Tað kann staðfestast við at máta undirbólkur av IgE.

Provokatiónsroynd

Sjúklingurin fær tað evni í seg, sum illgruni er til. Fær hann sjúkrueyðkenni, er illgrunin váttadur. Hetta verður gjørt antin við at hann andar tað uppi nösina ella niður í seg. Við illgruna til føðievari verður tað gívið í smáum mongdum at eta. Hetta verður gjørt oftast eftir at sjúklingurin í longri tíð ikki hevur fingið júst tað føðievari.

ur, dýrahár og gras, kann vera fjørumatur (rækjur, jákupskel, hummarar), egg, fiskur (toskur), ymisk frukt og ymiskur heilivágur (t.d.

penicillin).

Viðgerðin er mótevni móti histamin, rópt antihistamin.

Barnaeksem (atopisk eksem)

Eksemið tekur seg upp hjá pinkubørnum ella nakað seinni. Eksemið situr ofta í albogakreppum, knæspótum, undir øsini og kann breiða seg oman eftir ørmunum til skøvningin. Tað kann eisini koma í andlitið, á lørini og kroppin.

Eksemið kyknar upp av ymiskum, ikki altíð kendum, og sjáldan eydnast at ávísa nakrar serstakar andelvar, hvørki við húðroyndum ella blóðroyndum.

Vanligt er at ráða mammuni til at geva bróst í minst 1/2 ár og ikki geva barninum fremmand eggjahvítaevni, eitt nú kúgvamjók ella tilskot av mati, fyrr enn bærni eru farin um 1/2 árs aldur. Rátt verður eisini frá at geva børnunum sukurlátu, kaku, fjørumat o.a.

Foreldrini verða biðin um at royna at varnast, hvat eksemið kyknar upp av.

Viðgerðin er ymiskar hormonsalvur og bleytgerandi salvur.

Annað eksem

Tað eru nógv evnir, sum kunnu elva til eksem og ovurviðkvæma húð. Nøkur av teim mest vanligu evnunum, sum elva til eksem, eru nikkell og krom.

Hyposensibilisering

Hyposensibilisering er viðgerð, har sjúklingurin

Sløg av ovurviðkvæmi

Bólkur 1: Bráfeingisovurviðkvæmi

Sjúkueyðkennini takað seg upp beinanvegin. Kroppurin hevur gjørt eina ovurnøgð av immunglobulin E, IgE. Hetta er bundið at vissum kyknum róptar mastkyknur. Tá andelvar og andevni bera saman, sprengist mastkyknur og út svimja ymisk evni, eitt nú histamin, sum elva til ovurviðkvæmissjúkur.

Bólkur 2: Andelvar bundnir at kyknum, andevni frítt í blóðnum

Andelvar eru bundnir at kyknunum, meðan andevnini eru frí í blóðinum. Kyknurnar ganga til grunda undir hesi samanrenningini millum andelvar og andevni. Sjúkur undir hesum bólkum eru t.d. Rhesus-børn og sjúkueyðkenni eftir ósambærlika blóðgávu.

Bólkur 3: Andelvar og andevni svimja í blóðnum

Undir vissum treytum binda tey seg saman og gera skaða á vevnaðin í æðrunum og um æðrarnar. Sjúkur hoyrandi til henda bólkun eru nephritis, bóndalungur, fuglahaldarasjúka og serumsjúka.

Bólkur 4: Seinreaktión (td nertingareksem, frástoyping við transplantatió)

Seinreaktiónina kenna vit best frá, tá vit vórðu pirkað, og roðin ikki tók seg upp fyrr enn 2. og 3. dagin. Andevnini eru bundin í hvítu blóðlikamum, rópt lymfocytar. Reaktiónin við andelvum færir við sær, at hvítu blóðlikamini útsenda ymisk kemisk aktiv evni at beina fyri andelvunum.

Undir hesum bólkum hoyrir nertingareksem og frástoyping við transplantatió.



Fyribyrging móti ovurviðkvæmi

- Eingin sigarettroykur innandura
- Minkað um matroyk
- Øll teppi í húsinum skulu helst burtur, serliga í sovikamarinum.
- Sovikamarið skal vaskast ella stovsúgvast einar 2 - 3 ferð um vikuna.
- Dýna og koddí skulu vera fjøðurfri og skulu vaskast regluliga.
- Alt húsið skal luftast væl út einar 2 - 3 ferðir dagliga í einar 10 minuttir.
- Hiti skal verða í øllum rúmum um veturin.
- Eftirlit skal vera við at eingin fuktur samlast nakra staðni í íbúðini, t.d. í baðirúmi ella kjallarárumi.

Vanligastu evni, sum elva til ovurviðkvæmi, eru træsáð, grassáð, blómusáð, hússtøvmottur, dýrahár, soppar, føðievni, heilivágur.

spakuliga verður herdur til at tola størri nøgdir av andelvum.

Andelvar í nógv tyntari mongd verða sprændir undir húðina. Stigvíst verður nøgðin økt. Undir hesi viðgerð evnast andevni av slagnum IgG, sum líkjast IgE andevninum. IgG andevni bindur seg í andelvarnar ístaðin fyri IgE og harvið verður ovurviðkvæmisreaktiónin steðgað.

Viðgerðin er í fyrstani innspræningar hvørja viku og seinni ótíttari. Viðgerðin skal gevast í minst 3 ár.

Ovurviðkvæmi – ein vaksandi hóttan

Neyðugt er við fyribyrging av hesum sjúkum, umframt góða viðgerð. Vit vita, at ættarbregði er til hesar sjúkur: um bæði foreldrini hava ella hava havt asthma, hoyfebur, notusótt og barnaeksem fáa helvtin av børnum teirra eina av hesum sjúkum. Um annað av foreldrunum hevur havt onkra av nevndu sjúkum, fær um 1/3

av børnum teirra onkra av hesum sjúkum.

Mælt verður til, at møðurnar í tilikum ættum geva børnunum bróst í minst 1/2 ár, ikki geva barninum tilskot fyrrenn eftir 1/2 árs aldur. Tilíkk heim skulu ikki hava loðin húsdýr. Ikki eigur at verða roykt inni, tubbaksroykur økir um vandan fyri at fáa ovurviðkvæmissjúur. Tað skal vera reint og dustfritt inni, serliga sovikamarið, har mugu ikki vera teppir, tjúkkar gardinur, dún- ella fjøðurdýna. Luftin skal haldast í turrara lagi, tí so trívast hússtøvmottur og soppar ikki.

Tað ber til at brynja seg nakað ímóti ovurviðkvæmi við betur kunnleika millum fólk um fyribyrging, saman við framhaldandi gransking um orsøkirnar til sjúkurnar.

Umfevndi fyribyrging

Tann besta fyribyrgingin av ovurviðkvæmi eigur at nerta við nógv í dagligdeggi okkara, eftir tí hugsjónini, at eitt gott umhvørvi fyri ovurviðkvæmissjúklingar er eitt gott umhvørvi fyri okkum øll. Neyðugt fer at verða at seta hægri krøv til millum annað byggitilfar í húsum, innbúgv og tilsett evni í matvørum. Tað kann gerast kostnaðarmikið fyri samfelagið at innrætta okkum so vandin fyri ovurviðkvæmi minkar, men hava vit ráð til at lata vera?

Bókmentir:

Smárit frá Danmarks Asthma og Allergiforbund:

Fødemiddelallergi

Om forebyggelse af allergi hos småbørn

Huststøvmideallergi

Om Allergi

Skolen og det allergiske barn

Om bolig og allergi

"Asthma hos småbørn", Hans Bisgaard, Rigshospitalets Børneafdeling

"Astra", Danmark 1994. Videofilmur um viðgerð av børnum við asthma.

"Asthma og Allergi", Eva Rung Weeke. Munksgaard, 1982

Orðalisti

Andelvar Fremmand eggjahvítaevni, sum í manna-kroppinum elva til andevni.

Andevni Eggjahvítaevni í blóðinum, sum manna-kroppurin ger móti andelvum.

Immunglobulin Læknaheiti fyri andevnini. Verður oftast stýtt til Ig + ein bóksav við ovurviðkvæmissjúkur er IgE hækkað.

Histamin Evni í mastkyknium. Tekur lut í ovurviðkvæmisreaktiónini, viðførur m.a. roða, trot og økta sekretión í nös, eygum og bronchium.

Um rithøvundin

Jón á Steig er yvirlækni á heiliráðdeildini á Landssjúkrahúsinum síðani januar 1977. Serlækni í intern medisin og medisinskum lungnasjúkum. Arbeiðir við medisinskum sjúklingum sum so og eina mest við lungnasjúkum, m.a. asthma og ovurviðkvæmissjúkum.

Um orðið Tjaldur

Orðið *tjaldur* er merkisvert. Ymisk pátrúgv og dulnøvn eru knýtt at *tjaldrinum*.

Jóan Hendrik W. Poulsen

Hin vakri reinlitti tjóðfuglur okkara hevur leingi verið ein yndisfuglur hjá føroyingum, helst væl áðrenn Nólsoyar Páll valdi hann til ímynd sína í Fuglakvæðinum sum verja smáfuglanna (t.e. fólksins) móti rovfuglunum (t.e. danskum embætismonnum). Tá ið tjóðskapar-rørslan tók dik á seg í Føringafelagstiðini, fór *tjaldrið* at kappast við veðrin sum flaggmynd, til krossmerkið, ið nú er flagg okkara, sá dagsins ljós í 1919.

Orðið *tjaldur* er merkisvert. Tað er einasta fuglanavn okkara, sum er hvørkikynsorð. Tað hevur *r* í stovninum og bendist sum t.d. orðið *reiður*. Vert er tó at geva gætur, at Jens Chr. Svabo í fyra av sínum orðabókahandritum gevur upp, at *tjaldur* er kallkynsorð, og sama ger Nicolai Mohr í sínum handriti. Í einum handriti sigur Svabo tað vera hvørkikynsorð. Í kvæðum kemur fyri, at hvørkikynsorðið *tjald* 'búð' hevur hitt longra sniðið *tjaldur*. Er tað hugsandi, at her hevur verið tann sínámillum ávirkan, at fuglanavnið hevur lænt kyn frá "búðarorðinum", og at tað so aftur hevur fingið snið sitt frá fuglanavninum? Hetta er spurningur, sum seint man verða svaraður.

Tjaldursorðið í grannalondunum

Í islenskum er *tjaldur* kallkynsorð og hevur ikki *r* í stovninum. Tað er *a*-stovnsorð og bendist sum eitt nú *bátur*. Málfrøðingar (Ásgeir bls. 1047, Torp bls. 790) eru at halda, at navnið sipar til hetta stíva, støplandi gongulagið, sum annars kanska er ein orsök til, at tjóðfuglurin so ofta er fyri teirri vanlagnu at dreivast í lesull,

sum sløðist í haganum. Tað *tjaldur*, sum soleiðis kemur fyri, er feigt, fær tað ikki hjálp í góðari tíð. Ullin tódnar og rubbar at, so tá ið ringast vil til, kann tógvin snara fótin av. W.B. Lockwood (bls. 7) vísir á, við samanburði við nøvnini á *tjaldri* í hetlenskum (*sjalder*) og orkn-oyskum (*chalder*), at í norrønum kann hava verið til eitt snið av navninum *tjaldr*, sum hevur havt *r* í stovni.

Tjaldur og pátrúgv

Ymiss trúgv hevur loðað upp við *tjaldrið*. Tá ið tað kom til lands á grækarismessu, var týðandi fyri árið, hvussu tú fyrst sást tað. Sást tú tað á lið, skuldi árið ganga tær við. Sást tú tað á bak, skuldi árið vera rak. Sást tú tað á bringu, skuldi tú av harmi springa. Tann, sum á vári hoyrir *tjaldur*, áðrenn hann sær tað, skal verða fyri mannarópinum (tosað verður ilt um hann, slatrað).

Dulnøvn fyri tjaldur

Ymiss dulnøvn hevði *tjaldrið*, sum nýtt vórðu, tá ið tað átti ikki at verða nevnt við rætta navni sínum, t.d. eftir sólsetur: *Nevreyði*, *hitt nevreyða* ella *nevið reyða*, ið sipar til nevslitin. Vanliga verður tað nevnt *gestur* (Svabo hevur sniðið *nornagestur* (Nodna-Gjestur) á kvøldi. Letur *gestur* á kvøldi, er tað gott veðurmerki fyri dagin eftir. "Gestur letur úti í kvøld, far fer um fjørðin í morgin" er uppskrivað í Skálavík eftir konu ættaðari úr Skopun. Úr Streymnesi er hetta: "Í morgin verður innberadagur (hoyberadagur)". "Hví?" "Jú, hygg, gestur letur" (um dimmið).



Tjaldrið spáar um veðrið

Eitt árið herfyri kom vinur á gátt við útlenskum gestum, ið høvdu ligið veðurfastir nakrar dagar, tí at floglíkindi vóru ikki fyri fyrri mjørka og illveðri. Um kvøldið, tá ið eg fylgdi teimum á dyr, hoyrdust tjøldur láta so lystiliga uppívir. Eg havi fyrri munni, at dagin eftir sleppa teir vissuliga av stað, tí gestur var so kváður nú um dimmið. Um morgunin var eg heldur enn ikki nipin, tí líka tjúkt var enn í veðrinum, men móti middegi reiv í, og tá ið at tíðini kom, vóru floglíkindini av teimum bestu, og menninir sluppu av landinum. Hetta er ikki einastu ferð, at eg havi roynt, at tjøldrini á kvøldi hava verið sannspádd um veðrið dagin eftir.

Tjaldursnev hevur loyniligan mátt

Annað dulnavn á tjaldrinum er *rúðurbori*, sum man lýsa seg sjálvst ("líkasum tjaldur potar rúður", stendur hjá Svabo). Norðan av Skarði hevur Jóhannes av Skarði ta frásøgn eftir faðir sínum Símoni, at *stíllur* var heiti á tí "peikipinni", sum tey høvdu at vísa børnum á bókstavirnar, tá ið tey lærdu tey at lesa. Tjaldursnev vóru best umtókt at nýta til stílar, tí at tey bóru í sær loyniligan mátt til at geva børnum hug at læra. Hetta er upprunin til, at H.D. Joensen í bókum sínum nevnir "index" *stíl*. *Index digitus* ella bert *index* er navn á fremsta fingri, honum, ið

peikar, visir á. Við *stílinum* (tjaldursnevinum) vísa tey børnunum á bókstavirnar. Annars verður hildið, at orðið *stíllur* gongur aftur til grikskt *stýlos*, ið merkir 'griffil'.

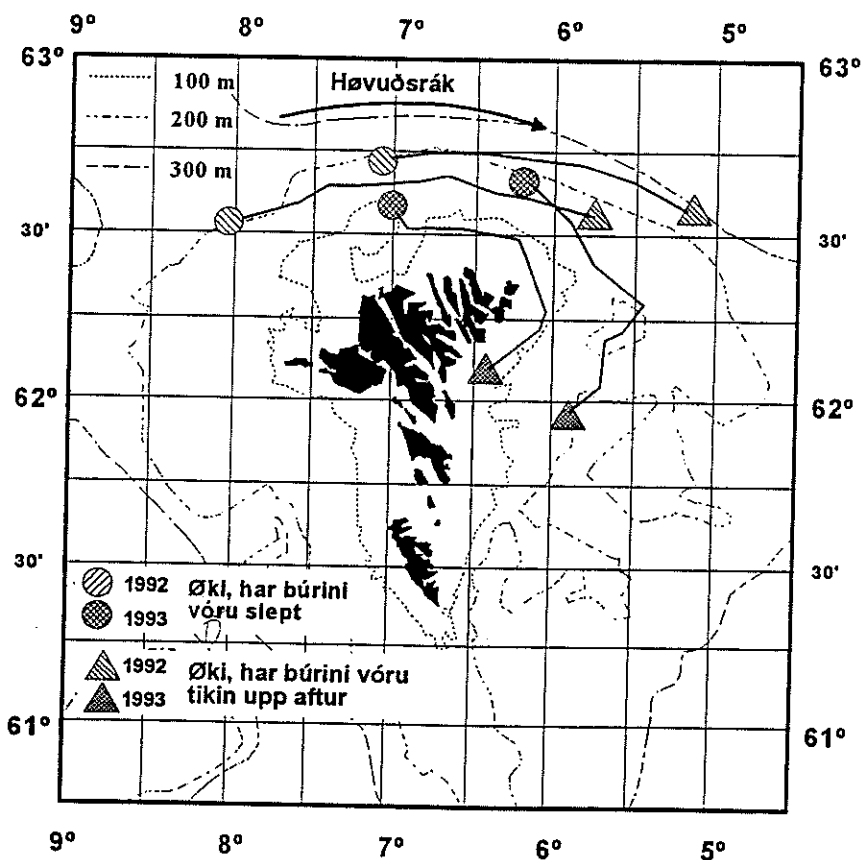
Heimildir:

- Ásgeir Blondal Magnússon: Íslensk orðsifjabók. Reykjavík 1989.
 W.B. Lockwood: The Faroese Bird Names. Færoensia V. Kbh. 1961.
 Jens Chr. Svabo: Dictionarium Færoense. Færoensia VII. Kbh. 1966.
 Alf Torp: Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania 1919.
 Savn til føroyska orðabók á Føroyamálsdeild Fróðskaparseturs Føroya.

Jóan Hendrik W. Poulsen er professari á Fróðskaparsetri Føroya.

Stovnsrøkt og meskavídd – um fisk, ið er sílaður út gjøgnum ein trolposa

Ein fortreyt fyri at nýta minst loyvda meskavídd sum stovnsrøktaramboð er, at fiskurin, sum verður sílaður út gjøgnum meskarnar, ikki doyr. Spurningurin er tí, hvussu lagnan hjá hesum fiski er. Hvussu nógvan skaða fær hann? Doyr hann? Hvussu nógv doyr?



Kanningarøki norðanfyrri. Búrlini vórðu slept nakað vestari á í 1992 samanborið við 1993. Búrlini róku eystur eftir og suður við eystanfyrri í 1993. Eitt av búrunum rak heilar 75 fjórðingar í 6 dagar. Undir kanningunum vórðu 3 av teimum 9 búrunum mist.

Jan Arge Jacobsen

Lagt til rættis: Flóvin Eidesgaard

Ofta verður ført fram, at ein slóð av deyðum fiski liggur aftur úr einum trol. Hetta má kannast, tá stovnsrøktarpolitikur skal leggjast til rættis í framtíðini. Ein fortreyt fyri at nýta meskavídd sum stovnsrøktaramboð er, at fiskurin, ið verður sílaður út gjøgnum meskarnar, ikki doyr.

Norðurlandskt samtak

Seint í áttatiárunum frættist úr Sovjetsamveldinum um kanningar av trolfiskiskapi, sum góvu ábendingar um, at næstan einki kom livandi frá at verða sílað gjøgnum trolmeskar. Hesar frásagnir loyptu hvøkk á, og í Norðurlondum vórðu kanningar av deyðatali millum sílaðan fisk settar fremri at fremja.

Spurningurin var frammi á norðurlandskari ráðstevnu um selektivan fiskireiðskap. Tá var komið ásamt um eina felags verkætlan, sum skuldi kanna hesi viðurskifti, og at Norðurlanda Ráðharraráðið skuldi samskipa verkætlanina. Norðurlanda Ráðharraráðið hevur við játtan í 1992, 93 og 94 haraftrat figgjað umleið helvtina av verkætlanini, londini, sum eru við, hava figgjað restina.

	<i>Slag av kanning</i>	<i>Tal av fiski</i>	<i>Tal deytt</i>	<i>% deytt</i>
<i>Upsi</i>	Sílaður fiskur	115	5	4%
	Eftirlitstroling	27	1	4%
<i>Hýsa</i>	Sílaður fiskur	129	19	15%
	Eftirlitstroling	109	1	1%
<i>Hvítingur</i>	Sílaður fiskur	29	2	7%
	Eftirlitstroling	43	0	0%
<i>Toskur</i>	Sílaður fiskur	14	0	0%
	Eftirlitstroling	6	0	0%
<i>Lítli kongafiskur</i>	Sílaður fiskur	937	58	6%
	Eftirlitstroling	137	10	6%

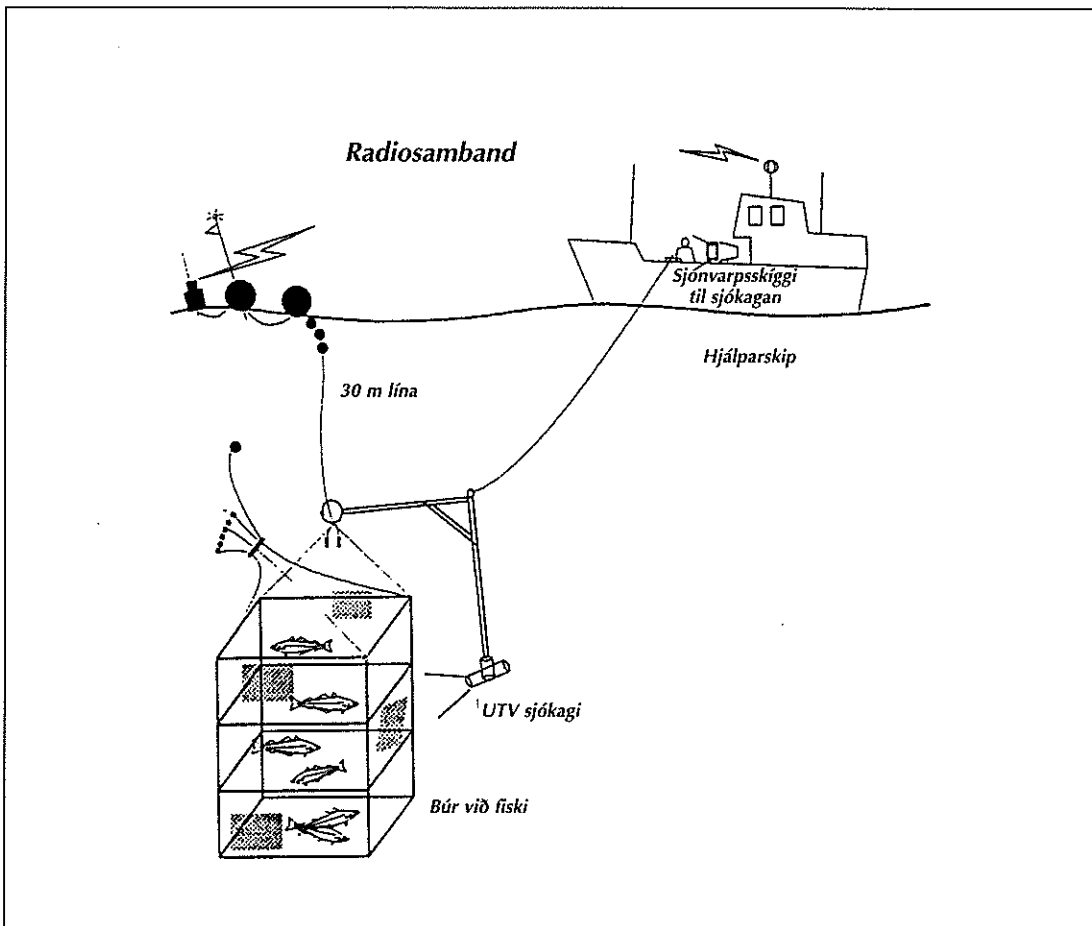
Úrslit av kanningunum av fiski, ið er sílaður út gjøgnum trolmeskar. Fiskurin varð dagliga eftirhugdur í búrunum í 7-10 dagar. Tá vórðu búrin tikin upp og fiskurin kannaður. Talvan vísir tal av fiski, sum varð kannaður samanlagt í 1992 og 1993 og hvussu nógv doyði í tali og í prosentum.

Føroyski parturin av verkætlanini var serliga at kannar, um upsi kemur livandi frá at verða sílaður út gjøgnum meskarnar í trolposanum. Slikar kanningar vóru gjørdar aðrastaðni frammanundan; men tær vóru allar á grunnum vatni, minni enn 60 metra dýpi, og við aðrari meskavidd, so úrslitini kunnu ikki roknaast at galda við Føroyar eisini.

Kanningarnar

Føroysku kanningarnar vórðu gjørdar norðan

fyrir á vári 1992 og á sumri 1993, á økinum, sum er víst á Føroya-kortinum niðanfyri. Tóvað varð í ein tíma á 150-250 metra dýpi við vanligum stjornutroli, 145 mm meskavidd. Trolposin var inni í størri posa við heilt smáum meskum, so sílaði fiskurin varð fangaður í einum býri, ið hekk aftaná trolid; útgerðin er avmyndað niðast á næstu síðu. Búrið, sum fiskurin var fangaður í, var finmeskað og 2 x 2 x 5 m stórt. Tá liðugt var at tóvað, varð býrið við fiskinum, sum var komin í, loyst frá trolinum



Fiskurin varð dagliga kannaður við sjókaga.

og hálað upp til 40 metrar undir vatnsskorpina. Hetta varð gjört varisliga og sambært kavartalvu, so fiskurinn ikki skuldi fáa skaða av ov ógvuligum trústbroytingum. At draga búrinu upp á 40 metra dýpi tók heilt upp í 16 tímar.

Síðani vórðu kúlur, boyur, peiliboya og stongboya við ljósi sett á uppstandaran. Uppstandarin skuldi halda búrið á 40 metra dýpi.

Búrið rak nú við streyminum hesar 40 metrar undir vatnsskorpuni í 7-10 dagar, meðan fiskurinn dagliga varð eyggleiddur við sjókaga, sum avmyndað á myndini á hinari síðuni. Tað, sum enn livdi, varð táksett at hava livað kanningina av. Tá vórðu búrinu tikin upp, og fiskurinn varð kannaður.

Fyri at fáa vissu fyri, at tað var silingin, ið skaddi fiskin, sum doyði, og ikki trústbroytingarnar og tíðin í fangaskapi, varð eftirlitstroling gjørd. Tá varð tóvað við ongum trolposa, so fiskurinn fór beinleiðis í búrið. Deyðatølini frá báðum royndunum vórðu so samanborðin.

Økt meskavídd munar

Niðurstøðan er, at økt meskavídd munar sum stovnsrøktaramboð. Kanningarnar vísa, at fiskurinn, ið verður sílaður út, doyir ikki, og tí kann verða við at nøra um stovnin og framtíðar úrtøkuna úr stovninum.

Tó at heilt lítil partur av fiskinum doyði av at verða sílaður gjøgnum trolmeskarnar, var ójavn, hvussu stórir partur doyði av teimum ymsu fiskasløgnum. Ongin toskur doyði og bert heilt lítið av upsa, meðan sætta hvør hýsu doyði; hýsa taldi sum væntað minni av enn hini fiskasløgini.

Samlaðu úrslitini frá kanningunum í 1992 og 1993 eru sett í eina talvu, sum sæst her om-anfyri. Hon vísir tal kannað, tal deytt og prosent deytt fyri nøkur av fiskasløgnum, sum vóru fingin.

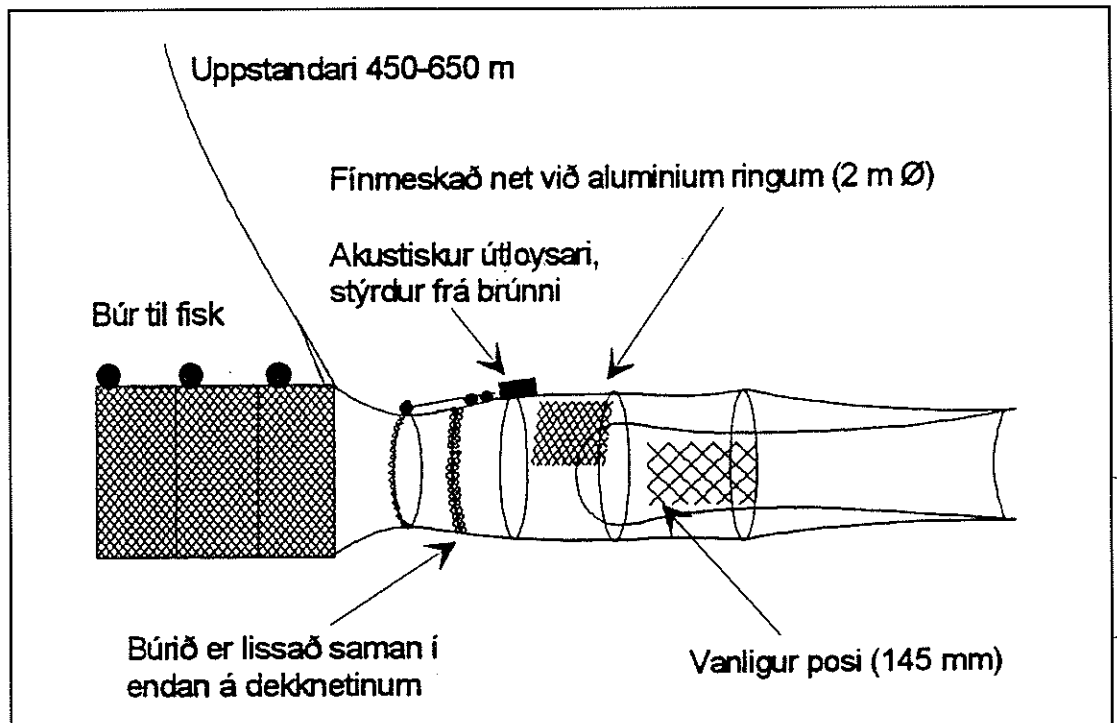
Myndir frá sjókaganum

Myndir frá sjókaganum vístu, at fiskur sum er serliga knýttur at botni, var mest órógvður av at vera í búrinum. Upsi, hýsa, toskur og hvít-ingur svam róliga í búrinum, sjálvst um búrið livdi við aldunum (tað ger fiskurinn eisini), og um uppstandarin rykti í búrið.

Nakrir kalvar komu í búrið undir eftirlitstrolingini. Teir doyðu allir eftir nøkrum døgum. Myndir frá sjókaganum vístu eisini, at teir vóru órógvðir av óvanligu umstøðunum. Somuleiðis vóru sandflundrur, sum komu í búrið, órógvðar, og doyðu heilt skjótt. Havtaska, brosma og longa, ið eisini eru knýttar at botni, doyðu eftir fáum døgum. Sannlíkt er, at hesin fiskur

Hinumegin: trol, dekknet og búr meðan tóvað verður. Ein lína gongur frá búrinum upp til eina boyu, soleiðis at búrið við fiski, ið er sílaður gjøgnum meskarnar í trolposanum, kann hálast upp í sjógvin, eftir at tað er loyst frá trolinum.

Hesumegin: trolíð, dekknetið og búrið nágreiniligari lýst. Tríggir ringar eru inni í dekknetinum og halda tað fritt frá posanum, soleiðis at fiskur kann sílast út gjøgnum meskarnar og fara aftur í búrið.



vanliga hvíllir á botni í styttri eða longri tíðarskeið. Tá fiskurinn verður kannaður kom eisini fram, at flatfiskurinn hevði sár á hvítsíðuni, ið helst stava frá netinum í botninum á búrunum.

Gransking og norðurlenskt samstarv

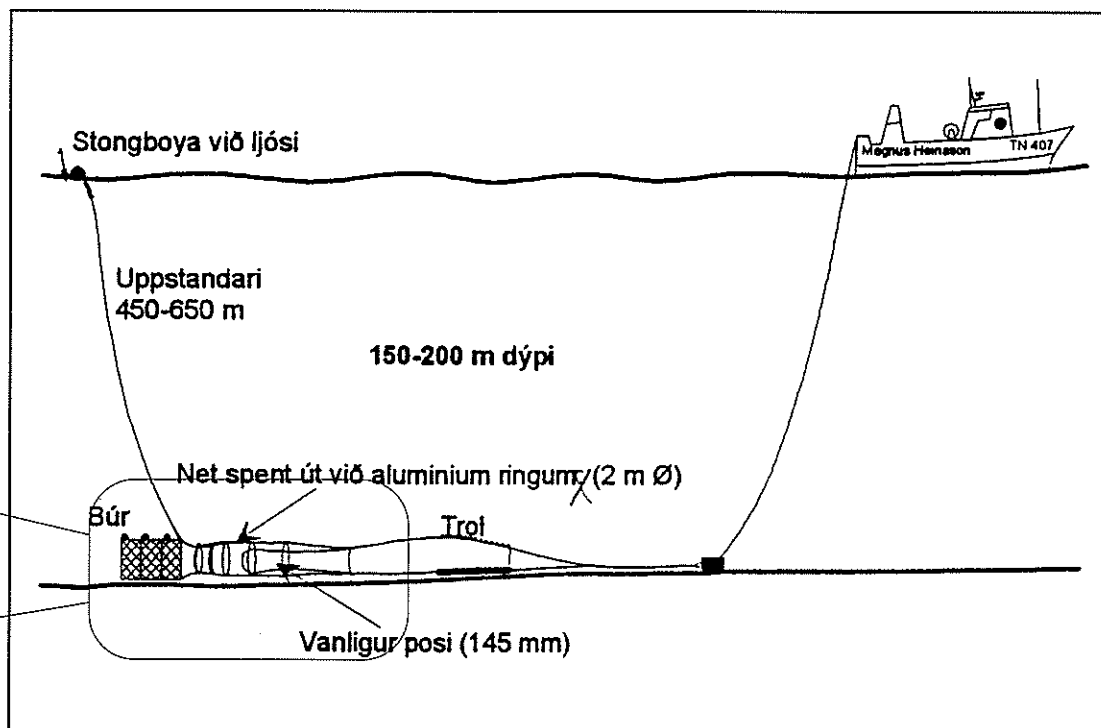
Og hvat so...

Fyrivarni skulu sjálvandi takast við tølunum, men fyri uppsan, hýsuna og serliga kongafiskin eru tølini rættiliga álitandi. T.d. er heilt stór víska fyri, at parturin av upsa, ið vanliga doyr, ikki er meira enn 8%.

Kanningarnar í 1992 og 1993 siga tó bert, hvussu nógv doyr, meðan tóvað verður á botni. Hvussu er við fiski, sum verður sílaður út, meðan tikið verður inn, siga kanningarnar einki um, og heldur ikki um fisk, ið kemur inn á dekkið, og síðani verður tveittur út aftur. Helst er parturin, sum tá doyr, væl størri, men hetta er ikki kannað – enn.

Eisini er vert at hava í huga, at kanningarnar vísa, hvussu nógvur fiskur doyr í mun til tað, sum verður sílað gjøgnum meskarnar. Áhugavert hevði verið at víta, hvussu nógv hetta er í mun til fiskin, sum kemur á dekkið og verður gagnnýttur.

Í 1994 var figgjarætlanin fyri norðurlenska samarbeiðið 656 miljónir krónur. Meginparturin varð figgjaður við játtan á figgjarlóggununum hjá teimum fimm sjálvstøðugu londunum. Goldið verður eftir einum lykli, sum er heftur av bruttotjóðarúrtøku og fólkatáli. Svøríki skal gjalda 38,5%, Finland 21,8%, Danmark 20,8%, Noreg 18,0% og Ísland 0,9% (1994). Áland, Grønland og Føroyar gjalda einki, tí vit hava ikki egna umboðan í Norðurlandaráðnum. Av samlaðu figgjarætlanini í 1994 upp á 656 mió. kr vóru 198 mió. kr, t.e. 30%, ætlaðar til gransking og menning, men eisini partar av játtan, sum høvdu annað spjaldur, fóru til vísindalig endamál.



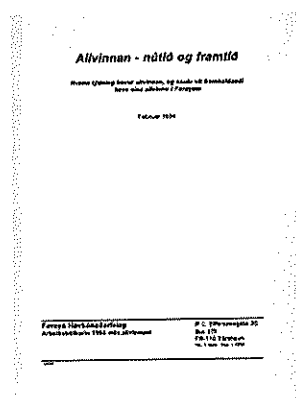
Flóvín Eidesgaard, lesandi á Náttúruvísindadeildini, hevur lisið: Jan Arge Jacobsen, *Lagnan hjá fiski, ið er sílaður út gjøgnum ein 145 mm trolposa*, Fiskirannsóknarstovan, 1994, og Aud Vold Soldal *Seleksjon og dødelighet*, Nordisk Ministerråd, 1994, (red.)

Bøkur og rit

Yrkisbøkur, frágreiðingar og onnur rit, sum viðera Føroyar og føroysk evni yvirhøvur, verða lítið umrøddar í fjølmiðlunum. Av og á taka dagbløðini eina yrkisbók ella frágreiðing upp til viðgerðar, t.d. við ummæli ella sjónarmiði, men í mongum førum er einans ein lítil stubbi millum alt tað lötubæra tilfarið, sum í stuttum sigur frá, at nú er ein nýggj bók útkomin.

Alivinnan — nútíð og framtíð

Arbeisbólkurin 1994
viðv. alivinnuni
Føroya Havbúnaðarfelag
Februar 1994



Við alsamt harðari kapping, er alivinnan undir stórum trýsti. Vinnan hevur tí tikið stig til eina kanning av støðu og útlitum hjá alivinnuni og frágreiðingin er úrsnit av hesi kanning.

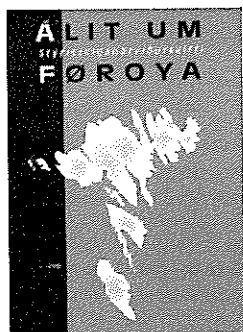
Arbeitt hevur verið í bólum, sum hava havt hvør sína uppgávu, og frágreiðingin er bygd upp um hesar bólkaniðurstøður.

Lyklaorðini eru biligari ella ókeypís tænastr frá tí almenna, at avgjöld mugu lækkast, og figgjarstýringin og sálvarbeiði betrast. Treytir fyri menning eru meirgóðsking, hægri góðskustøði og hægri kunneikastøði. Kynsbótaarbeiði má mennast og fleiri fiskasløg skulu til aling. Betri marknaðarviðurskifti mugu fáast. Harafturat má samskifti í vinnuni sum heild gerast betri.

Álit um stýrisskipanar- viðurskifti Føroya

Sjúrður Rasmussen o.a.
Føroya Landsstýri
Desember 1993

Við arbeissetninginum at lýsa lógargrundarlagið undir stýrisskipanini og gera eina meting, hvørt henda lóggáva er hóskandi longur, her verður m.a. hugsað um arbeiðsbýti millum lóggevandi og útinnandi valdið, og gera uppskot til nýggja stýrisskipan, sum byggir á eitt ráðharrastýri, og gera kostnaðarmetan av at seta hetta í verk, hevur ein fimmmannevnd skrivað hesa drúgvu frágreiðing. Nevndin varð eisini álagt at lýsa, hvørjar stýrisskipanarreglugerðir eru neyðugar aftrat, um Føroyar skulu hava fullt sjálvstýri.



Frágreiðingin hevur ein søguligan part um stýrisskipanarviðurskifti Føroya. Galdandi stýrisskipan verður útgreinað og ummæld. Greitt verður frá nýggja uppskotinum, nevndin hevur, og tikið verður fram, hvørjar stýrisskipanarreglur eru neyðugar aftrat, skulu Føroyar hava fullt sjálvstýri. Seinast í frágreiðingin er ein partur um fremmandar stýrisskipanir. Aftast er eitt yvirlit við bókmentum um stýrisskipanarviðurskifti Føroya.

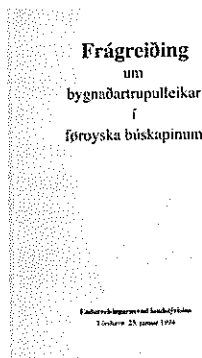
Og umrøðan í útvarpi og sjónvarpi fer - av góðum grundum - skjót til gloymsluna.

Við teiginum Bøkur og rit verður ein roynd gjord at umrøða tilíkar yrkisbøkur og frágreiðingar, so lesarin fær eina hómung av tí, sum verður viðgjørt í bókini, umframt upplýsingar um forlag, rithøvund og ISBN-nr. Í einstøkum førum er ætlan-

in at fáa serkøn at skriva eitt veruligt ummæli.

Ritstjórnin hevur samstarv við Landsbókasavnið, sum fylgir við, hvat ið kemur út á føroyskum. Onkuntíð loyva vit okkum at nevna rit, sum ikki beinleiðis eru útkomin á prent, men sum vit meta kann hava áhuga hjá lesarunum.

Frágreiðing um bygnaðartrupulleikar í føroyska búskapinum



Frágreiðing um bygnaðartrupulleikar í føroyska búskapinum

Rolf Guttesen o.a.
Endurreisingarnevnd
landsstýrisins
Januar 1994

Eftir áheitan frá Føroya landsstýri hevur ein bólkur av serfrøðingum kanna bygnaðartrupulleikar í føroyska búskapinum. Í sjeiðum verða sjeið spurningar í føroyska samfelagnum viðgjörðir.

Høvuðsúrslitini hjá nevndini eru, at langtíðar vinnulívspolitikkur má leggjast, ið styðjar nýggjar vinnugreindir, knýttar at fiskivinnuni. Tað skal gerast við vedhaldsskipan til smærri virki við helvt um helvt almennum og privatum vedhaldum, venture-felag, grundað á kapital frá vinnufelögum, fakfelögum, peningastovnum og tí almenna umframt stuðulpolitikk, ið styrkir kappingarførið í útflutningsvinnuni. Betri marknaðaratgongd er í dag er av størsta týðningi fyri kappingarførið á ES-marknaðinum, og tí mælir nevndin til at kanna tollsamgongu og limaskap.

Nevndin metir, at Føroyar hava heimsins hægsta skattatryst, og miðast má ímóti, at tað verður lækkað. Almennu útreiðslurnar

mugu tí minkast við rationaliseringum, ørvísi raðfestingum og broytingum av bygnaðinum. Fyrisitingin eigur gerast einfaldari við greiðari ábyrgd og uppgávubýti.

Fyri at hava tamarhald á búskapinum má arbeidast við 5-ára rammufiggjarætlanum, og møguleikar mugu gerast at fáa til vega hagtøl, so grundarlag fæst fyri búskaparligum framskrivingum.

Føroya export match

Signar P. Heinesen,
Wilhelm Petersen o.a.
Juli 1994

Við støðuni í Føroyum við niðurpindum og eintáttadum vinnulívi sum grundarlag varð farið undir verkætlanini Føroya export match. Endamálið var at finna marknaðir til vørur, sum ikki eru úr fiski. Høvundarnir ásannaðu tó skjótt, at fortreytir fyri slíkum virksemi ikki eru í Føroyum, og verkætlanin vendi frá marknaðum og ímóti fortreytunum. Niðurstøðan er ein ætlan, FEM-ætlanin, sum kann skapa karmar fyri fjølbroyttum vinnulívi í Føroyum.

FEM-ætlanin tekur støði í, at vitan er avgerandi fyri vinnumenning í framtíðini. At fáa neyðugu vitanina til og í umferð skal vera uppgávan hjá tí almenna. Tað mesta av almenna sektorinum skal umskipast eftir hesum máli. Hann skal gerast meira smidligur og vera til reiðar sjálvur at taka stig til nýhugsan.

FEM-ætlanin skal økja árliga útflutningin av øðrum enn fiskavørur til 100-200 mió. krónur og skapa 150-250 arbeidsplass í vinnuni, ætlanin umfatar, umframt tey, sum verða skapt í stuðulvinnuni. Ætlanin fevnir um 2-3 ár.

Frágreiðing um peningarenslið millum Føroyar og Danmark

Búskaparráðið og Landsbanki Føroya
Desember 1996

Í frágreiðingini verður peningarenslið lýst við støði í gjaldsjavnanum, sum er serskilt uppsett til



endamálið. Fyribrigdi, sum gera seg galdandi og hava týðning fyri at umrøða peningarenslið við onnur lond, verða viðgjørð. Eisini er roynt at vísa inntøkugerðina. Síðani verður umrøtt, hvussu blokkstuðulin ávirkar kreditivirðið, og hvussu tað ávirkar búskapin, hvussu blokkstuðulin ávirkar kappingarførið og harvið samansetingina av framleiðsluni. Harnæst eru nøkur dømi uppá eitt virði, sum blokkstuðulin kundi hugsast kapitaliserast til, eins og fyrimumir og vansar av hesum eru umrøddir. At enda er ein umrøða av valutaliberaliseringum og altjóðagerð av kapitalmarknaðinum, og hvat tað ber í sær.



Verkætlan – ein nýggj kommunal skipan í Føroyum

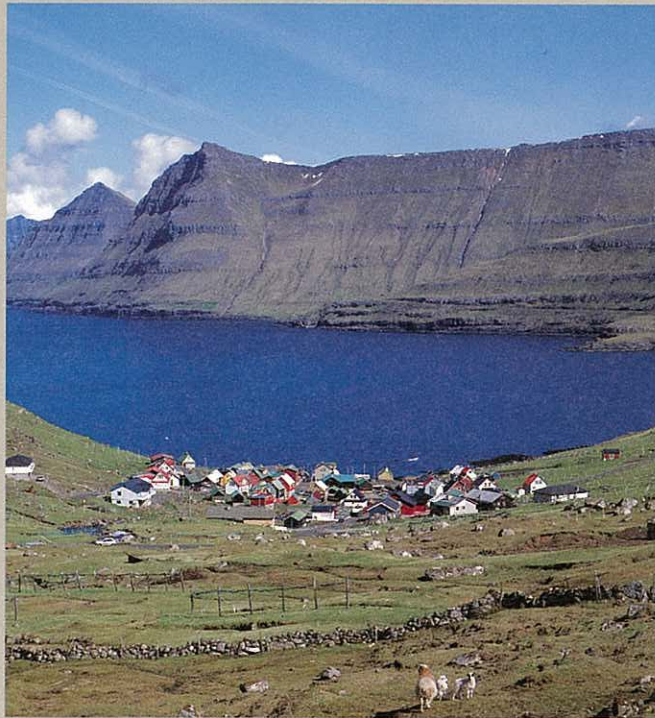
Kommununevndin
September 1996

Landsstýrið samtykti á fundi 23. april 1996 at seta nevnd (Komm-

Føroyskt topografiskt atlas

Hvar fæst ein av heimsins longstu tíðarrøðum yvir fólkatalið, fødd og deyð?

desember á donskum og enskum málið. Ritstjórnar hefur landafrøðingurin



Tað er í Føroyum, har kirkjubøkur og annað keldutilfar er varðveitt aftur til 1720. Í Føroyum finnast hagtøl yvir alla grindaveiðu fleiri hundráð ár aftur, og hetta er helst einastandandi fyri veiðuhagtøl yvirhøvir.

Hvat var tað, sum gjørdi danska læknan P.L. Panum heimskendan? Jú, tað vóru nágreiniligu staðfestingar hansara í Føroyum í 1847 av, hvussu smittan av meslingum ferðaðist og hvussu langa tíð tað tók tí smittaða at gerast sjúkur.

Upplýsingar um hetta og nógv annað finnast í ritinum, Topografisk Atlas Færøerne, sum er útkomið í

Rolf Guttesen, sum starvast við Keypmannahavnar Universitet.

Menningin í Føroyum til eitt framkomið nútímans samfelag visir samanspælið millum menniskja og tilfeingid. Henda menning visir, hvussu nýggj tøkni kann geva nýggjar møguleikar innan landbúnað, fiskiídnað, ídnað og handil. Menningin er eisini ein søga um, hvussu Føroyar gjørdust tættari partur av útheiminum. Hetta fagurlitta atlasritið visir, hvussu menningar tilgongdin hevur sett sitt dám á bústaðarmynstur og landslag í Føroyum.

Ritið byrjar við einum yvirliti yvir føroyska landalæru, og eini viðgerð av álvarsomu búskaparligu kreppuni, sum hevur herjaði oyggjarnar í hálvfemsunum. Greinar eru um vedurlag, havfrøði, jarðfrøði, landslag og leysjørð, sum í felag eru við til at uppbyggja eina landafrøðiliga heildarmynd.

Býir og bygdir, sum verða lýst, vísa tær fjølbroyttu Føroyar. Gamlar bóndabygdir, har onkur fekk lut í menningini, meðan aðrar vórðu gloymdar, enntá hvarvu. Natúrhavnir vóru grundarlagi fyri havfiskiskapinum, sum byrjaði fyri umleið hundráð árum síðan. Men teir býir, sum hava havt rættuligan framburð tey seinastu árin, eru miðdeplarnir.

Við at velja ein part av einum korti yvir eitthvørt øki í Føroyum og í tekstinum lýsa, hvat kortið visir um ymisk viðurskifti, verða Føroyar lýstar í øllum margfaldni sínum.

Topografisk Atlas Færøerne, Ritstjórnar av Rolf Guttesen
Faeroe Islands – Topographic Atlas, Edited by Rolf Guttesen (ensk útgáva)

31 greinir, 126 síðir, skrivaðar av føroyskum og donskum serfrøðingum.

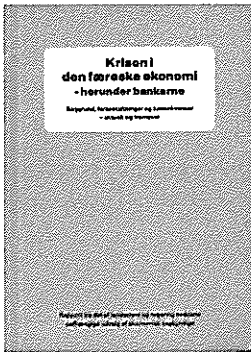
Útgevur: Det Kongelige Danske Geografiske Selskab og Kort & Matrikelstyrelsen. Del af *Atlas over Danmark*, røð II, bind 5. C. A. Reitzel, Keypmannahavn.

V i t a n er loysunarorðið í tíðini vit liva í

ununevndin), at gera uppskot um nýggja kommunala skipan í Føroyum. Bóklingurin "Verkætlan - ein nýggj kommunal skipan í Føroyum" lýsir ætlaðu gongdina í arbeiðinum hjá kommununevndini, ið væntandi verður liðugt á summri 1998.

Verkætlanin inniheldur fyrst eina tulkning av arbeiðssetninginum hjá nevndini og eina nágreiniliga tulkningartgreining. Harnæst hevur kommununevndin lagt eina arbeiðs- og tíðarætlan. Arbeiðið er bytt upp í tryggjar tættir. Fyrsti tættur, sum væntandi verður liðugur í summari, er ein útgreinung av verandi kommunuskipan. Annar tættur, ið væntandi verður liðugur á summri 1998, víðger eina kommunala skipan út frá niðurstøðunum í fyrsta tætti. Og triði tættur er sjálv verksetanin av kommunalu nýskipanini, og liggur uttanfyri sjálv arbeiðið hjá kommununevndini.

Í bóklinginum er eisini eitt yvirtilt yvir leiðslu og arbeiðsbólkar, yvir uppgávu-, heimildar- og ábyrgdarbýtið hjá kommununevndini umframt eina starvsskipan hjá nevndini.



Krisen i den færøske økonomi - herunder bankerne

Erik Gørtz o.a.
Sydjysk Universitetsforlag
August 1994

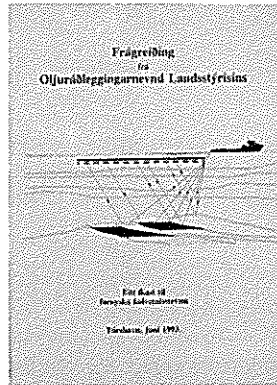
Landsstýrið og stjórnin danska settu nevnd av óheftum búskaparfrøðingum at finna orsøkir til kreppuna í føroyska búskapinum. Úrslitið er henda frágreiðing.

Í niðurstøðuni verður sagt, at orsøkirnar til kreppuna í Føroyum eru niðurfisking av fiskastovnunum og óneyðug útbygging av samferðslunetinum.

Nevndin sigur, at vantandi konjunkturpolitikkur hevur havt við sær stóran ójavna í landsbúskapin. Við tálming av búskapinum í áttatiárunum, kundi peningur verið savnaður, sum í dag kundi gjørt niður-

gongdina minni ógvusliga.

Nevndin heldur ikki, at nøkur av *de sidste godt 10 års eksperimenter* fara at bera seg í framtíðini, og nevndin sær ongarguleikar fyri týðandi vinnumenning í Føroyum. Og fyri at vit ikki skulu vága ov nógv sjálvi, mælir nevndin til at rættindini til virði í undirgrundini verða seld danska statinum.



Frágreiðing frá Oljuráðleggingarnevnd Landsstýrisins

Føroya Landsstýri
Juni 1993

Tá undirgrundin - málsøkið "ráevni í undirgrundini" - varð yvirtikin sum sermál, setti landsstýrið nevnd (Oljuráðleggingarnevnd landsstýrisins) at gera uppskot um verklag til umsiting av tilfeinginum í undirgrundini.

Ein høvuðssetningur hjá nevndini var at gera uppskot til neyðugt lóggávugrundarlag fyri forkanningarvirkssemi. Ein annar partur víðger kolvetnisvánirnar á Føroyaleiðini. Ávist hjartskygni valdar um mogleikarnar at olja og gass eru í undirgrundini, men nevndin vísir á, at enn byggja allar metingar einans á óvissar jarðfrøðiligar myndlar og sammetingar við onnur kend øki.

Eisini er ein partur um vanligu gongdina í eini oljuverkætlan, sum fevnir um skeiðini forkanningar, leiting og meting, útbygging og útvinning og endi. Fyri hvørt av hesum skeiðum verður vanligu mannagongdin aðrastaðni lýst.

Frágreiðingin ger eisini upp, hvat ávirkar áhugan hjá oljufeløgum, og her verða áhugamálini hjá einstaklingum, t.e. oljuidnaðinum, sett upp í móti samfelagsáhugamálum í umhvørvis- og peningaspurningum. Her verða skatta- og avgjaldsspurningar víðgjørdir og greitt verður frá kanningum, sum eru gjørðar av árinum á umhvørvið frá seismikki, útvinning og flutningi.

Í tráð við móguleikar, rák og tíðarond, hava vit innrættað okkum í Føroyum, sum í grannalondum okkara, á ein hátt, sum krevur hátøkni og servitan innan nógv øki. Kenna vit treytirnar í liviumhvørvi okkara, so tað verður nýtt skilagott og ikki oyðilegst? Kenna vit okkara søgu og mentan, - kenna vit okkum sjálvi?

Við yrkisgreinum um føroyska søgu, mentan og umhvørvi og tey víðurskifti, sum mynda gerandisdagin, fer Frøði at kaga inn í ein heim, sum er á tremur av viðkomandi og áhugaverdari nýggjari vitan um Føroyar. Serkøn fólk fara at bera fram almennar visindaligar greinar um nýggja føroyska gransking á eyskildum máli.

Endamálið við Frøði er at gera føroyska gransking sjónliga og menna tilvitanina um føroysk víðurskifti, eitt nú samfelagsvíðurskifti, føroyska mentan, siðvenju, mál, søgu, náttúruvíðurskifti, fiskivinnu og fyrireikingar til eina móguliga komandi oljuvinnu.

Um tað á henda hátt eydnast at lýsa føroyska servitan og gransking, so visindin gerst minni duldarfull, men eyðskilt og viðkomandi røkkur út til eina breiða fjøld av lesarum, tá er eitt avgerandi endamál við blaðnum rokkið.

Frøði verður útgivið av Føroya Fróðskaparfelag í samstarvi við føroyskar granskingarstovnar. Ritstjórnin telur 4 fólk, sum fáa til vega handrit og myndir, fyrireika tað til prentingar, gera avtalur við lýsaras og marknaðarføra blaðið. Ritstjórnin verður stuðlað av einum ritumboðsráði mannað við 7 serfrøðingum á ymiskum fakøkjum, sum hava innlit í alskyns granskingarkrókar í Føroyum.

Vit heita tí á lesaras at senda inn brøv við viðmerkingum og spurningum. Hetta verður við til at menna blaðið til at gerast meira viðkomandi og eitt betur alment føroyskt visindablað.

Ritstjórnin



Vísinda fagnaður í Kirkwall á Orknoyggjunum

Í september luttóku feroyingar á árligu vísindafagnaðini, nevnd Science Festival. Í eina heila viku varð skipað fyri einum hópi av ymsum tiltøkum, framsýningum, almennum fyrilestrum, útferðum og øðrum. Nógvir útlenskir gestir vóru bodnir at halda fyrilestrar, ein teimum kendastu hesu ferðina var ein amerikanskur astronautur.

Tann fyrsti vísinda fagnaðurin varð hildin í Edinburgh í 1989, og hugskotið fangaði nógva staðni. Nú verða slík tiltøk fyriskipaði á hvørjum ári í Bretlandi í millum annað Edinburgh, Aberdeen, Kirkwall og Moray fyri at nevna nøkur.

Endamálini við eini vís-

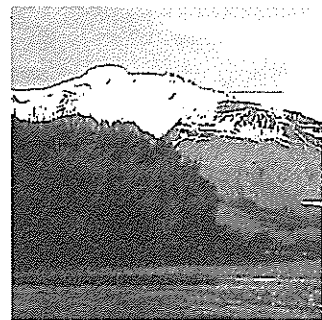
inda festival eru at gera vísindini minni duldarfull, tað vil siga, gera tann mátan, sum vísindini vera framborin í skúlaskipan og almenningi sum heild meira viðkomandi.



Vatnajökull

Aftaná eitt eldgos undir Vatnajökuli í Íslandi 1. okt. 1996 óttaðust íslendingar fyri einum álvarsomum skriðulopi, har øska og bránaður ísur fóru at floyma yvir eitt stórt øki. Ikki fyrr enn 5. nov. 1996 hendi ólukkan, sum íslendingar og heimspressan bíðaðu eftir. Áarlopið, sum oyðilegði vegir og brýr í sunnara parti av Íslandi floymdi við eini ferð uppá umleið 50.000 m³/sek.

Fáar tímar seinni var hendur skaði fyri yvir 150 mill danskar krónur.



Kelda: Illustreret Videnskab, 7/97
National Geographic, May 1997

Altjóða jarðfrøðilig ráðstevna í Føroyum

Eini 70 jarðfrøðingar úr øllum heimi funnu saman í Føroyum í septembur mánaði til ráðstevnuna, "Origin of sedimentary bassins" fyri at leggja fram vísindalig úrslit um kanningar av undirgrundini ymisk støð í heiminum. Tey vóru áhugaði í at fáa høvi at vitja Føroyar fyri at hyggja nærri at føroyskum basalti.

Basalt er vanligasta grót-

slag á havbotninum. Hóast meir enn tveir triðingar av yvirflatuni á jarðarskorpuni er basalt, er trupult er at koma hesum vanligu grótslagi nær á havsins botni. Føroyar eru eitt stað, har til ber at kanna basalt á landi.

Aftaná jarðfrøðiligu ráðstevnuna vitjaðu jarðfrøðingarnir Suðuroynna, Vágoyinna og Streymoyinna.

Heima- ella Bakkahvonn

(*Angelica archangelica*)

Anna Maria Fosaa

Hvonnin er fleiráraplanta av Skjólurtaettini. Hvonnin veksur í fuglabjörgum, spjódd um alt landið, men var fyrr plantað í hvanngarðar, og síðani vilst út á heimrustir og vegjaðarar. Hon er ein hin stórvaksnasta urtin her á landið, og kann blíva úr 50 til 200 cm til stóddar. Hvonnin blómar í juli mánaði.

Blómurnar standa saman í blómuskipan ið kallast skjól, krúnubløðini, ið eru smá og gulgrøn, eru 5 í tali. Bløðini eru 2 ferðir finnut eins og á sløkju, men kennist frá hesi m.a. við at endasmáblaðið á hvonnini er stórt og týðuliga 3 flippur, og at blaðstelkurin hevur onga ella bert eina grunna foyru. Leggurin er snøggur, harumframt hevur hvonnin sterkan anga.

Hvonnin var fyrr nýtt til matna, tað var serliga blaðstelkurin sum var etin, men eisini var leggurin, ið verður nevndur hvannjólur, nýttir fyrra partin á sumrinum áðrenn hann trænaði. Jørgen Landt, skrivar at hvonnin umframt at verða etin sum góðgæti eisini varð etin av arbeiðsfólki fyri tosta. Harumframt var hvonnin nýtt sum gestamatur við róma, mjólk og sukri útyvir. Summi súltaðu eisini hvannir.

Hjá okkum eins og í øðrum londum hevði hendan plantan stóran týdning sum læknaurt ímóti landfarssótt og ymiskum øðrum smittandi sjúkum.

Latínska orið *Angelica* merkir eingil og *archangelica* merkir erkeingil.

Til skjólurtaettina hoyra eisini fleiri dyrkað sløg av grønmetis- og kryddarurtum t.d. gularót, dild og persilla.



Hvannterta

(6-8 veðrar)

Tilfar til botnin:

Deiggj: 100 g av smøri, 1 egg, 125 g av mjóli, 50 g av sukuri

Tilfar til fyllu:

2 egg, 1 bikar av súrróma (18%) 50 g av sukri, rivið skal av sitrón, hvannleggir og kanska nakað av smátt skornum nøtum.

Elt deiggjið saman og lat tað standa kalt í umleið ein tíma. Rulla tað síðani út, og legg tað í ein stóran, smurda tertuform. Prika botnin og baka hann í umleið 10-15 minuttir í 190°C. Rør fylluna saman, koyr upp í eina bugfulla hond av smátt sundurskornum hvannleggjum í og stoyt fylluna omanyvur tann heita botnin. Baka tertuna í umleið 10-15 min. afturat, til fyllan er stadnað. Et hana flógva við pískaðum róma ella súrróma afturvið.

Kandiserað Hvonn

Tilfar:

1 part av hvannleggjum, 2 partar av sukuri.

Tak tjúkkar hvannleggir, áðrenn hvannjólurin fer at blóma. Klúgv eftir longdini og sker teir í 2-3 cm langar bitar, tægriklar skulu ikki dragast úr. Legg teir í eina grýtu við somikið av vatni at teir eru undir. Kóka teir, til teir eru moyrir. Tak bitarnar upp, turka teir í einum klæði, viga teir og legg teir í eina grýtu. Stroy tað teir viga av sukuri omanyvir. Lat teir standa í 2 samdøgur, síðan verða teir kókaðir, til teir verða grønglærir, tá verða teir lagdir í eina sáld, so at

vætan rennur frá. Legg teir um botnin á einum fati. stoyt aftur somu nøgd av sukuri oman yvir teir og turka teir væl og virðiliga í lítlum hita, eitt nú í ovnum ella oman á oljufýrinum. Legg teir í eina tættu dós, sum fæst væl aftur. Hon skal standa turt og fjálg.

Teir kandiseraðu legginir kunnu goymast í nógv ár, teir fara næstan at smakka betri, sleppa teir at standa í okkurt um eitt ár.

Nýtsla: Nýt teir sum góðgæti, ella sum pynta á t.d. jólamarsipanbreyðið ella sitrónfromasjuna.

Súltaðir hvannleggir

Tilfar:

1/2 kg av hvannleggjum
3 dl av vatni
500 g av sukuri
1 bræv av vaniljusukuri
1 tsk. atamon
eitt sindur av edikki

Flys legginar og sker teir í hóskandi bitar. Lat kóka saman í einar 7 minuttir og koyr so mikið av eddiki í, at ikki verður ov søtt.

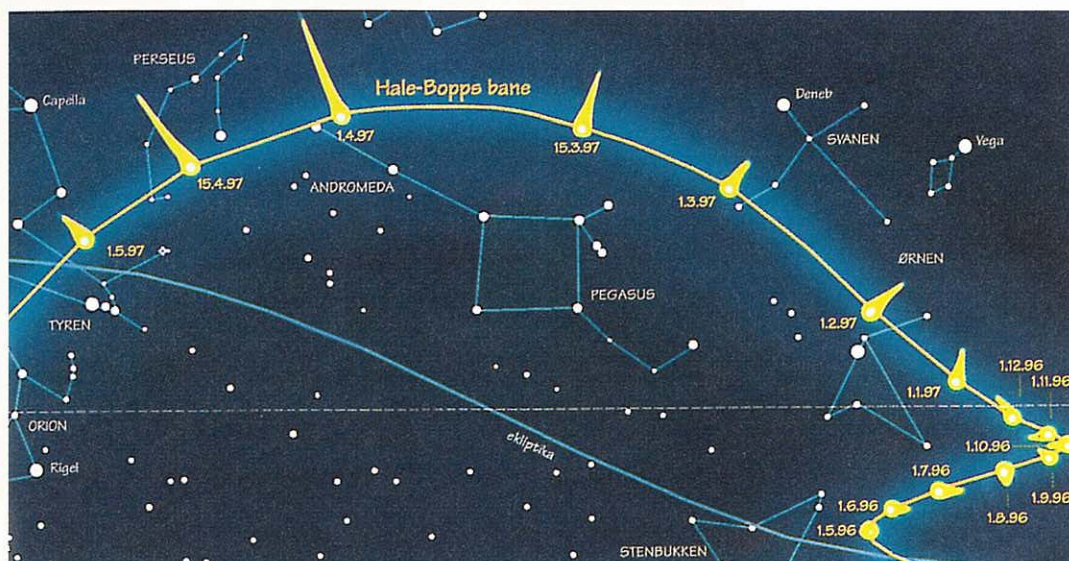
Hóskar væl afturvið lambskjöti og skinsakjöti.

Halastjörnan Hale-Bopp – eitt minnismarki um byrjanina av universinum

Vakra halastjörnan er eitt risakavalak, sum hefur ferðast í rúmdini, síðan tað varð til fyri umleið 4,5 milliardum árum síðan.

Frá februar mánaða til miðjan apríl var halastjörnan Hale-Bopp at síggja við berum eygum á norðara stjörnuhimmalinum. Hon hevði eina stødd og ein fráleika frá jørðini, sum gjørdi at hon lýsti bjørt á himmalin við einum týðiligum hala.

Halastjörnur eru at líkna við skitin kavabløk, sett saman av dusti, smásteinum og frystum gassløgum. Ferðingin hjá eini halastjörnu verður



stýrd av sólini, og farleiðin kann vera ein opin (hyperbolskur) ella ein afturlatin (elliptiskur) bani. Á veg inn í innaru sólar skipanina verður tann frysta kjarnan hita upp, so gass guvar frá halastjörnu, og lýsir upp sum ein

hali.

Halastjörnan hefur verið fylgd av stjörnufrøðingum, síðan hon fyrstu ferð varð sædd tann 23. juli 1995 av Alan Hale og Thomas Bopp úr USA.

Les meir:

Naturens Verden, nr 1, 1997

Á internetinum:

<http://www.eso.org/comet-hale-bopp/>

<http://www.astro.ku.dk/tycho.html>



Slóðin eftir Chernobyl

Síðan 1990 hefur Fróðskaparsetrið mált geislavirkin evni í seyðakjoti

Trúgví Vestergaard

Fyri ellivu árum síðani – 26. apríl í 1986 – hendi eitt álvarsligt óhapp í reaktori nr. 4 á kjarnorkuverkinum í Chernobyl í Ukraine – tá ein partur av Sovjetsamveldinum. Geislanøgðin, sum lak úr reaktorinum út í náttúruna, var um 2.000.000.000.000.000.000.000 geislingar hvørt sekund(Bq). Hetta er væl meiri enn í nøkrum øðrum kjarnorkuóhappi, sum vesturheimurin veit um; royndarspreingingar við kjarnorkuvápnnum eru tá ikki taldar uppí. Lutfallið millum nøgdina, sum lak út í fyra teimum kendastu kjarnorkuóhappunum sæst í talvuni. T.d. var nøgdin í Chernobyl um 2 mió ferðir so

Kjarnorkuóhapp	Lutfall
Chernobyl í Ukraine, 1986	2.000.000
Hanford í statinum Washington, USA, 1944-47	35.000
Windscale (nú Sellafield) í Cumbria, UK, 1957	1.000
Three Mile Island í Pensylvania, USA, 1979	1

stór sum nøgdin frá óhappinum á kjarnorkuverkinum á Three Mile Island. Hanford er eitt endurvinningar- og burturkastswerki.

Ymisk sløg av geisling

Geislar eru av nógvum slögum, eitt nú sjónligt ljós, UV- og IR-“ljós”, radioaldur, Röntgen o.s.fr. Geislarnir, sum geislavirknu evnini eru atvoldin til, rópast α , β og γ -geisling. α -geisling er heliumkjarnir, β -geisling er elektrónir ella (lutfalsliga sjáldsamt) positrónir (ávikavist $-$ og $+$), og γ -geisling er elektromagnetiskar aldur, eins og tey fimm fyrstnevndu slögini.

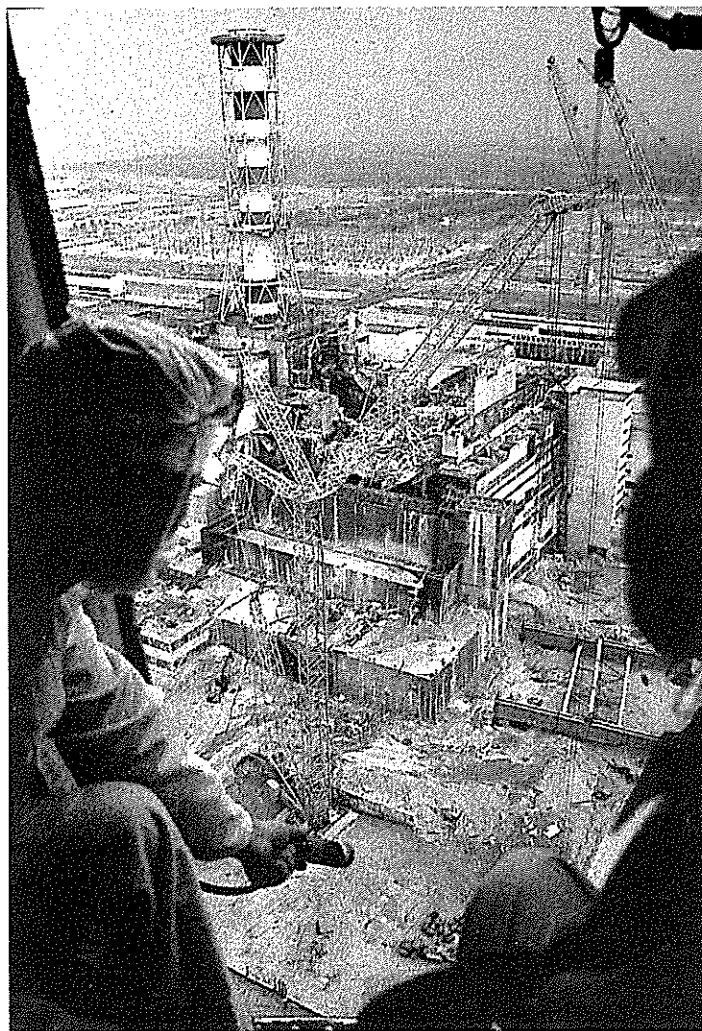
(α -geislar kunnu einans ferðast 5 cm gjøgnum luft – nógv styttri gjøgnum veskur og fóst evni. Orsøkin er, at teir lætt stoyta saman við øðrum bitlum og missa orkuna. (β -geislar kunnu ferðast 8 mm gjøgnum kjöt. (γ -geislar kunnu ferðast 8 cm gjøgnum blýggj, eitt tað tættasta evni, sum til er.

Vandamiklir íóniserandi geislar

Tá ið geislarnir steðga, broyta – *ionisera* – teir evnið, ið steðgar teimum. Tvs at α - og β -geislar ionisera luft, klæði og húð uttan um okkum og ikki sárbæran vevna, um vit ikkin eta keldurnar ella anda tær í okkum. Fåa vit keldurnar í okkum ionisera hesir geislar okkara vevna lættari enn γ -geislingar. Hetta ger at α - og β -geislar eru meinaleysir í umhvørvinum, men vandamiklari enn γ -geislingar, um vit fåa teir í okkum. Aftur ímóti eru γ -geislingar vandamiklari enn hinar í umhvørvinum.

Nær er geislanøgdir vandamiklar?

Geislanøgdir, sum menniskjur fåa í seg, roknast í Gray (J/kg, ein ávis orkunøgð fyri hvørt kg) ella Sievert – stytst Sv. Fyri α -, β - og Röntgen-



geisling er 1 Sv tað sama sum 1 Gray, men fyri (-geisling er Sv-talið tað sama sum Gray-talið faldað við 20.

Náttúrlig geislanøgd er í flestu støðum á jørðini um 1 mSv (ein túsundapart Sv) um árið. Hesir geislar koma úr jørðini, úr tí vit eta og uttan úr rúmdini. 1-2% av teimum menniskjum, sum hava fingið eina nøgd upp á 1 Sv innan fyri styttri tíð, fáa eina deydiliga sjúku – oftast krabbamein. 5 Sv og meiri eru 100% drepandi.

Geislavirknir isotopar frá Chernobylóhappinum

Isotopar	Helvtartíð	TBq
^{134}Cs	2.06 ár	19.000
^{137}Cs	30.0 ár	38.000
^{131}I	8.04 dagar	260.000
^{133}Xe	5.3 dagar	1.700.000
^{99}Mo	2.8 dagar	110.000
^{95}Zr	64 dagar	140.000
^{103}Ru	39 dagar	120.000
^{140}Ba	12.7 dagar	160.000
^{141}Ce	32.5 dagar	100.000
^{144}Ce	284 dagar	90.000

1 Terabecquerel (TBq) er 1.000.000.000.000 Bq

Kelda: IAEA-rapport 1986

1 Becquerel er ein geisling hvørt sekund. Tølini eru metingar, ikki neyvar mátingar – samanber talið fyri samlaðu dálkingina við tølini í talvuni samanløgð. Allir isotopar í talvuni eru *fissionsprodukt*, t.e. kloyvdar ^{235}U , ^{239}Pu o.s.fr. -kjarnur, sum á jørðini einans verða gjørdar í reaktorum ella bumbuspreiðingum. Xe (Xenon) er ein gass, sum hevur fá skaðárin, tí at hon tynnist skjótt. Restin av isotopunum í talvuni gera sølt – og tískil bitlar – sum antin detta niður sum bitlar ella loysast í regnskýggjum.

^{137}Cs – tann drúgvasta plágan

Áriníð frá øllum isotopunum í talvuni uttan ^{134}Cs og ^{137}Cs minskar skjótt, tí at helvtartíðirnar eru so stuttar. ^{137}Cs harafturimóti verður við okkum í nógv ár. Evnafrøðiliga líkist caesium evninum kalium og verður tikið upp í føðiketuna sum um tað var kalium. Iod er eitt føðsluevni, sum einans verður nýtt sum partur av skjaldkertilahormonunum thyroxin og triiodothyronin. Evnið konsentrerast í

og elvir til krabbamein í skjaldkertlinum.

Ættin var landsynningur sunnan í Chernobyl 26. apríl 1986, og tíðin av krabba í skjaldkertlinum hjá børnum í økinum norðan fyri Chernobyl (í Bjeloruslandi) er 70 ferðir krabbatíðina í Letlandi. Tað er torført at áseta nøgdina í økinum, men vesturlendskir granskarar, sum hava fingist við sjúklingarnar, meta, at teir hava fingið millum 0.3 og 1 Sv. 31 fólk doyðu av óhappinum, og um 200 fólk fingið akutta geislasjúku.

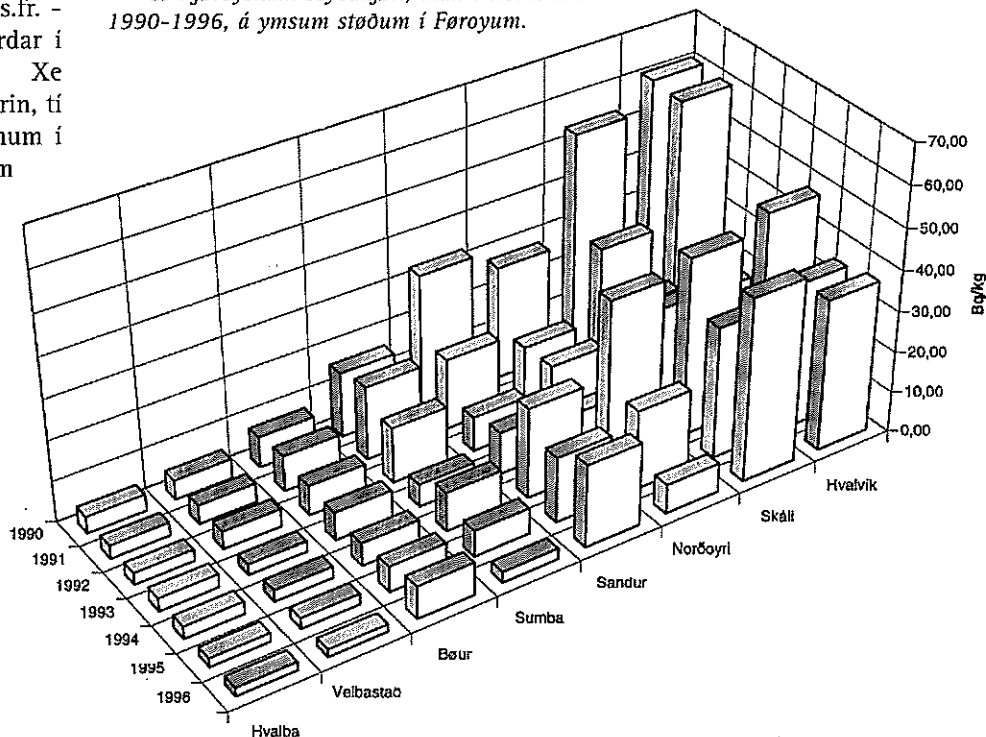
Dálkingin í Føroyum

Um leið 10 dagar eftir vanlukkuna – 5. mai 1986 – var dálkingin frá Chernobyl yvir Føroyum. Millum 600 og 4500 Bq ^{137}Cs fyri hvønn fermetur fall yvir Føroyar – mest har sum regnaði mest. Meginparturin av geislingini, sum føroyingar fáa, kemur úr seyðakjøti. Síðani 1990 hevur Náttúruvísindadeildin á Fróðskaparsetrinum mátað ^{137}Cs í seyðakjøti. Virðini vóru sum víst niðanfyri.

Umleið helvtin av hesum ^{137}Cs er úr Chernobyl. Munurin millum støðini kemur deils av innihaldinum í jørðini, og deils av hvussu effektivt planturnar, sum seyðurin etur, taka ^{137}Cs upp. Jú súrari jørðin er, betri taka planturnar upp ^{137}Cs . Tað seyðakjót, sum føroyingar eta, elvir til eina árliga nøgd upp á millum 0.5 og 10 milliöntapart Sv.

Trúgví Vestergaard er cand. scient í evnafrøði og lektari á Náttúruvísindadeildini á Fróðskaparsetri Føroya.

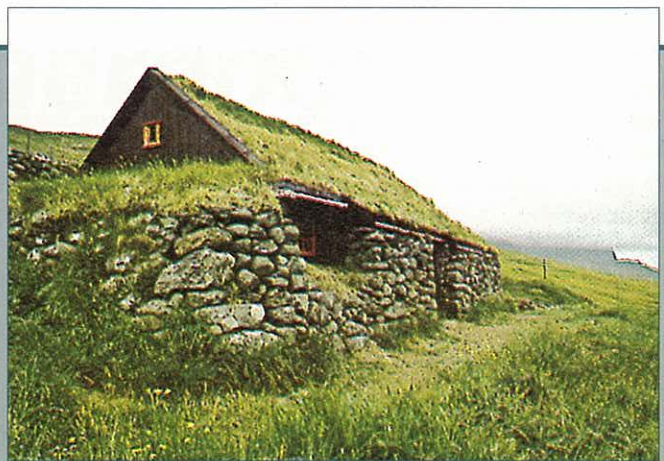
^{137}Cs í føroyskum seyðakjøti, mált í tíðarskeiðinum 1990-1996, á ymsum støðum í Føroyum.





Pál Weihe:

Hvat hevur dálking av havinum at týða fyri heilsuna hjá føroyskum børnum?



Lena Nolsøe:

Hvat vita vit um Beintu? Greitt verður frá tí søguliga persóninum Beintu, monnum hennara og tíðini, tey livdu í, við støði í søguligum keldum

Úr innihaldinum í næsta Frøði, sum kemur út í oktober mánaði



Martin Heinesen:

Vísindafólk fylgja við, hvussu plantur og djór gera innrás á eina heilt nýggja oyggj. Talan er um íslensku oynna Surtsey, ið kom undan kavi 14. november 1963

